

Verzameld werk - Nalatenschap

Indisch dagboek 1987

Rudy Cornets de Groot

Verantwoording

Vierendertig pagina's typoscript op A4-formaat. Ongedateerd (1987). Over een aantal pagina's zijn latere versies van tekstfragmenten heengeplakt. Correcties in de tekst en in de kantlijn zijn overgenomen.

Hoofdstuk I

[p. 1]

Soleh, 'English speaking taxi-driver' van Avis, brengt ons van het vliegveld Soekarno-Hatta naar het Menteng Hotel II in Jakarta. Een tocht van drie kwartier en van Rp. 10.000,- afgezien van de fooi.

We reden aan het eind van de reis langs een zwembad, dat ik herkende: Tjikini heette dat, naar de straat waar het in stond.

'Hé,' zei ik. 'Dat is het zwembad Tjikini. Daar vlak bij heb ik gewoond in de oorlog. Naast Soekarno'.

Alles is hier anders geworden, ook het zwembad. De gevel die nu aardiger oogt dan het toen deed, toen het zich in grijs en grauw verstopte - de camouflagekleuren van de oorlog. Het ziet er wat zwieriger uit, dat gebouw, er zijn ook een paar ornamenten op aangebracht: iets nieuws? In mijn geheugen vind ik ze niet. Maar de grondvorm van de gevel herken ik, en zo is dat met heel Jakarta. Het Koningsplein is verdwenen - maar je herkent het Koningsplein, dat nu zijn trotse Hollandse naam vervangen ziet door het niet minder trotse Indonesische Medan Merdeka. Je herkent ook het voormalige Molenvliet met zijn gracht, en Noordwijk (Norbèk, in het toenmalige Maleis). Maar nieuw zijn de kantoorgebouwen, wolkenkrabbers en flats. En net als in Antwerpen noemt men ze hier 'buildings'. Ze zijn protserig, westers, Amerikaans. Glodok, vroeger een luidruchtige maar bescheiden Chinese wijk, is gemoderniseerd en bestaat uit verblindend witte gebouwen. Daar wordt geld gemaakt uit geld, handel en amusement en de nacht wijkt er voor de aan- en uitknipperende kleurige, manshoge letters en symbolen, of zelfs hele voorstellingen in zenuwslopend neonlicht. Maar achter deze paleizen die macht en invloed suggereren, is in Pantjoeran nog iets gebleven van het oude. Vervallen huisjes, toko's, in elkaar gedeukt, en stalletjes, volgepropt met wat de mensen maar hebben of eten willen - of niet. Maar deze dingen schrijf ik nu, nu ik eigenlijk alleen maar in de geest door Jakarta dwaal.

Het was even wennen, die eerste dag. Wat zie ik? Wat maak ik mee? Het trammetje met zijn haltes bij de Schouwburg en de Harmonie is ten onder gegaan in het geweld van het eenrichtingsverkeer over vaak achtbaanswegen, die de stad nerveus en jachtig maken. Tjikini, het zwembad, het huis van Soekarno, ons eigen huis, het Adek-kamp daar vlak bij (ADEK: Algemeen Delisch Emigratie Kantoor: een fraaie naam, die het ronselen van koeli's voor de plantages op Deli listig verbloemt). Ik vroeg iemand naar het Adek-kamp, waar de Jap mijn vader had heen gevoerd. 'Het Adek-kamp?' vroeg hij nadenkend. 'Daar staat nu de moskee'.

't Tolde bij mij hierboven. Werkelijk, Jakarta is op een omgewoeld Batavia gebouwd. Ik heb het zelf gezien, ik ben er duizelig van geworden. Ik heb alles gezien en niets herkend, alles herkend en niets gezien - om beurten. Maar is dit mogelijk? Ik heb die moskee gezien, een werkelijk in al zijn strenge eenvoud mooi gebouw. Maar wat is ze groot, deze grootste moskee van heel Azië: daar kunnen wel vijf Adek's in... Ik breng mijn duizeling tot stilstand: daar kón het Adek-kamp nooit hebben gelegen - natuurlijk niet. Wat heeft er dan gestaan, ooit? Daar stond ooit het Deca-park. Adek-kamp, Deca-park... Zo vallen heden en verleden samen in klanken en symboliseert dit herstel van een verwarring des geestes de feestelijke bevrijding uit een waanidee. Is het niet aardig te bedenken, dat ik, die hier 41 jaar lang niet ben geweest, minder van de dingen vervreemd ben, dan een leeftijdgenoot, die hier altijd heeft gewoond? Of oordeel ik te vlug?

In de luwte van de moskee staat de R.K. kathedraal: destijds een imponerend gebouw. Wat staat het er nu stil, bescheiden en kleintjes bij. Pak het in, en verstuur het naar Madurodam...

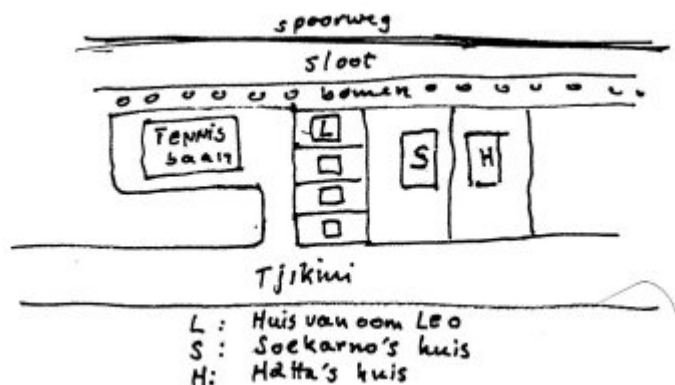
Soekarno 's huis. Een bakbeest van een huis met een voortuin ter grootte van een voetbalveld, herinner ik mij.

[p. 2]

Soleh wist waar ik over sprak, en zei: 'Naast Soekarno woonde Hatta'. En dat betekende, op zijn Indonesisch, heel bescheiden en verre van brutaal, maar niet zonder ironie: 'Daar kan jij nooit gewoond hebben. Jij was de buurmam van Soekarno niet, jokkebrok'.

Een zijweg van Tjikini, dat nu Jalan Cikini heet, voerde indertijd naar een paar tennisbanen, waar dat weggetje in een lus omheen liep. Er stonden wat huizen langs; hun achtertuinen grensden aan de tuin van Soekarno. Dat vertelde ik Soleh, en hij wist dat dit zo was.

'Dan was je toch zijn buurman,' zei hij toegevend, en ik was tevreden, al is het verhaal, hoe aardig ook gebracht, maar half waar. Want in dat huis woonde niet ik, maar mijn tante met haar oom Leo en hun kinderen, vier jongens, twee meisjes. Maar ik was er kind aan huis.

[Illustratie uit typoscript].

Soekarno woonde op Tjikini met de vrouw, die hem zijn ballingschap in Benkoelen verzachtte. Ze hadden een paar kinderen, vier of meer misschien, die wel eens met mijn neefjes en nichtjes speelden. In zijn achtertuin stond een Rhönrad, altijd op dezelfde plaats. Ik heb er nooit iemand mee of in zien werken. De leider zelf had het natuurlijk te druk met Indonesië's onafhankelijkheid. Hij leek me ondanks alle vooroordelen die ik met bijna alle andere Nederlanders tegen hem koesterde - opeens een aardige man, toen hij zich een keer in zijn achtertuin vertoonde en even naar ons zwaaide. Had hij zo de pest aan Indo's, Nederlanders?

We zijn de tweede dag op goed geluk de stad in gelopen.

Herkend: de spoorwegovergang. De sluis - in een staat van ongelofelijke vervuiling. Van de vroegere romantiek - het onstuimig woelen van het water - is niet veel meer te zien dan een dode plas, die vies is en stinkt.

De hitte van deze dag is ondragelijk. De zon brandt op ons hoofd. Machteld, onze dochter, voelt zich onmachtig worden. Narda wil de zon uit en maakt me werkelijk serieus bedoelde verwijten, dat ik er de weg niet weet. Wie zou de weg hier nog weten na een afwezigheid van tien, twintig, dertig of veertig lange jaren? We sjokken voort,

[p. 3]

transpirerend over heel het lijf. Ja mensen, dat is nou Jakarta...

En dit is Senen. Deze opeenstapeling van verval en marginaal bestaan, deze doorenmengeling van stof en lawaai, van razend verkeer en vrijpostige, of integendeel in berusting neergehurkte mensen langs de kant van de weg, die daar gekomen zijn met hun handel om klanten af te wachten, of om niets te doen, niets anders dan hurken, wachten, roken, praten...

Iemand biedt me een ring aan met een zelf geslepen steen. Een ander wil een krant aan

me kwijt, die ik niet kan lezen. Ik kan ook een kartonnetje thee kopen, met een rietje. Dit is het enige, onveranderde Batavia, deze karakteristieke driehoek, die Senen heet, en die niet als Glodok uit alle nederigheid is opgestaan in patsierigheid en oogverblindend lamplicht tegen wolkenkrabbers aan, of ook nog wel ver daarboven uit. Wat ben ik hier graag en veel geweest als kind, en wat heb ik daar een schat aan boeken weggesleept uit de boekenmarkt, juist in de oorlogsjaren. Jules Verne, Paul d'Yvoie, Karl May, Gustave Aimard, Edgar Rice Burroughs en Alexandre Dumas natuurlijk. Ik ben weer bijna thuis, al kent niemand me hier. De stad is veranderd, de mensen - niet ik. Jakarta is de revolutie van Batavia: ik voel me in beiden thuis,- op het Nederlandschap na: maar dat was toen ook al zo.

In een voor deze buurt decent ogende ruma makan vinden we eindelijk schaduw en coca cola, maar geen rust. Of ik een horloge kopen wil? Ik krijg de keus tussen een half dozijn horloges. Of heb ik liever magnetisch speelgoed voor de kleine meid? Bedelaars stellen zich op en trekken aan ons tafeltje voorbij om ons van al ons kleine geld te verlossen. Uit een paar toko's op nog geen vijf meter van ons vandaan schettert muziek en aan ons tafeltje tuimelen de klanken van pop, country en krontjong door elkaar in een fantastische cacofonie. Aan een tafeltje naast ons bestelt iemand een 'gurame asam-manis'. De vis wordt onverschillig uit een bak water gegraaid, onthoofd, leeg gehaald en schoon gemaakt. Verser kan een vis niet zijn. Ik herinner me mijn eigen visschotel van de vorige avond. Een 'gurame ang sio' wilde ik hebben. Geen mens in Hotel Menteng II wist wat ik bedoelde. 'U kunt een "gurame asam-manis" krijgen', zegt de jongos, en hij brengt me de gurame ang sio. Men heeft hier zelfs het Chinese genationaliseerd. Maar de vis was één verrukking, en het is zeker, dat ik die nergens zo lekker te eten kreeg als in Menteng II.

Soekarno's huis - en dat van Hatta dus ook - staat in de Jalan Proklamasie, ontdek ik, en is een monument geworden. Ik vermoed dat het Proklamasi-monument dat er naast staat, en 's avonds in de schijnwerpers praat, op die oude tennisbaan is geplaatst, maar weten doe ik dit niet. Ik herken hier niets, en ik weet niet beter of Soekarno's huis stond op Tjikini. Vergis ik mij? Of is er iets met de plattegrond?

Ik heb de plattegrond in mijn hoofd - de rechthoek die Jakarta sinds de dagen van Coen is en die grotendeels nog overeenstemt met de gigantische uitbouw ervan, die door het huidige Jakarta wordt gevormd. In het hart van die rechthoek het vroegere Koningsplein. En in het hart daar weer van Soekarno's laatste erectie, zoals men hier zegt: een gedenknaald, een ding van 137 m lengte met een top in de vorm van een vlam, waarin 35 kg goud is verwerkt. In het museum daaronder zie je een didactisch ingerichte tentoonstelling, voor scholieren bedoeld. Het zijn klare en eenvoudige voorstellingen, meer om indruk te maken, vermoed ik, dan om recht te doen aan de geschiedenis.

[p. 4]

Diponegoro zie je natuurlijk, maar niet de acties van de P.K.I. ('26/'27). Geen Multatuli, geen Tjipto, en dan ontbreekt Multatuli's achterneef en strijdmakker van Tjipto, die Soekarno's voorbeeld was, en door hem 'Chief Tjipto' werd genoemd, vanzelfsprekend ook. Soekarno's marhaenisme? De tentoonstelling heeft er geen plaats voor. De 'Room of Independance', een verdieping hoger, bestaat uit een kubus in 't midden van een verder lege ruimte. De eenvoud is verpletterend. Er is niet veel te zien op de vier zichtbare vlakken. De vlag, - de oervlag - die door mevrouw Soekarno in elkaar werd gezet, en die bij de proclamatie werd gehesen; een in goud uitgevoerde reliëfkaart van heel Indonesië; het wapen dat de Pancasila symboliseert en tenslotte een in goud uitgevoerde deur, vol artistieke krullendraaijerij, die een luik bevat. Als dat luik geopend wordt, hoor je het volkslied en de stem van Soekarno, die de proclamatie voorleest. Ik was er toevallig bij, toen dat voor een klasje

scholieren gebeurde. Ademloos stond het in de houding, maar eerlijk gezegd: ik hou hier absoluut niet van. Het deugt niet voor mijn gevoel, er deugt volstrekt niets van.

Er zijn nog resten uit het koloniaal verleden, prestigieus genoeg voor de overwinnaar om die als kroon op het eigen hoofd te drukken, nadat de overwonnenen die verloren had. Het paleis van de G.G., de Schouwburg, de Harmonie - allemaal in die classicistische stijl, die niet wil overtuigen maar vernederen.

Indonesiërs, Javanen vooral, hebben de buitengewone en eigenaardige aanleg, om al wat aan hun wezen vreemd is, om te buigen naar hun eigen aard, en dit harmonisch op te nemen in hun leven. Geen Islam kan daar tegenop, geen Christendom, geen socialisme en geen kapitalisme. Zij weten waarlijk andermans vormen met veel begrip voor de gedachten daarachter tot de hunne te maken. Ik herken in de strenge eenvoud van de Istiqlal-moskee diezelfde wil om indruk te maken, die zo kenmerkend is voor de koloniale opvatting van de classicistische stijl. Macht en onderdanigheid zijn nog altijd de twee polen, waar het leven hier om draait. 'Geld is macht,' roept iedereen. Men is hier zeer op geld belust. Dat de Indonesiër van buiten luid en opdringerig is, maar innerlijk bijzonder gevoelig, verklaar ik daaruit niet andersom.

Ik schreef het bovenstaande op een moment, dat ik al een week uit Jakarta weg was. We zijn nu tijdelijk ondergebracht in een aardig kamponghuisje met wanden van eerste klas kwaliteit gedèk, en met atap op het dak. Het heeft een verdieping met veranda, vanwaar je uit kunt kijken over andere, lagere huisjes en over struiken, planten, laag geboomte. Voor de verticale behoeften van het oog zijn er de klapperbomen. 't Is avond nu, met de avondgeluiden van krekels, kikkers en vleermuizen. In de verte speelt iemand op een gitaar. 'Mona Lisa': enkele stemmen zingen het liedje mee. Hier en daar brandt er een lichtje, maar verderop, daar bij die gitaar, is er een feest, waar iedereen naar toe is. Dan valt de stilte hier pas op. Er is allemachtig veel dat opeens op me af komt, en veel dat ik van me af zou willen zetten. De gevoelens van een helbewoner die naar vrolijkheid snakt. En: 'Bier', denk ik dan ook, 'jenever'. Als kind was ik hier gelukkig met een flesje 'orange crush', een oranje gekleurd soort limonade gazeuse, waarin wat vliesjes van de sinaasappel rondzwierden. 'Oranje kruusj', noemde ik dat, jaren geleden. Bij een stalletje, ergens in Jakarta, zag ik tot mijn verrassing een kartonnetje 'orange crush', en dat bestelde ik op zijn Engels. 'O,' zei de verkoopster toen ze me begreep: 'Oranje kruusj'. 'Ja,' zei ik, het Engels verlatend, 'oranje kruusj'. Ik dronk met een rietje het karton

[p. 5]

netje leeg, herkende de smaak, maar miste de vliesjes. Het bracht me niet naar mijn jeugd terug.

Dit is zo'n avond, dat mijn vader de djongos om een paït of een splitje vroeg. Vertaald: een bittertje of een glas whisky, verdund met ijskoude air belanda.

Air belanda, - dat is: water voor Hollanders.

Dat durfde ik in Jakarta niet te bestellen. Hoe noemen ze 'air belanda' tegenwoordig, nu er geen belanda's meer zijn?

Ik vroeg het een barkeeper.

'Air belanda? Nooit van gehoord. Dit hier heet air soda: sodawater'.

De eindeloosheid van de tropennacht maakt ons klein. We denken eenvoudige, kleine dingen. Of denken? - denken komt er nauwelijks aan te pas. De dingen rijzen in ons op, direct uit het onbewuste vandaan.

Die zie je niet meer, de eenzaam zwijgenden onder de schemerlamp op de veranda, bedreigd door zwermen larons om het licht, door op de tafel neergestreken walang sangits, naar altijd met hun borrel of een biertje binnen handbereik. Ik ben er zo één, nu - per toeval. Het zingen zwelt aan op het feestje. Er is een verjaardag: 'Happy birthday to you', in het Engels. Maar dan tot mijn diepe ontroering: 'Lang zal hij leven' - die melodie, op woorden in de Bahasa.

Soleh bracht ons naar Bogor in zijn taxi en vroeg daar een enorm bedrag voor. Het is een 'rent a car'-wagen, vandaar.

We zijn hier bij de Rikins, alleraardigste mensen, genaturaliseerde Indo's, wonend in de desa Sempur, langs de Ci Liwung en aan de kant van de stenen huizen, op de hoge oever. Van de straatkant kijk je in de rivier, die hier nog tussen de kalistenen bruist. Formidabele keien soms. Aan de lage oever, in huisjes van gedèk, hout, of bamboe en met daken van atap of golfplaat wonen de minder bedeelde, maar niet minder aardige Indonesiërs. We lopen langs de rivier en worden door een paar mensen opgemerkt, die met een groet onze aandacht trekken. In de kali baden moeders hun blote kindertjes. Zo zie ik dat en zo herinner ik me dat. Er is veel veranderd in Indonesië,- dit niet.

Voor mij - en voor de G.G. in die tijd - was Bogor een vakantieplaats. Hij had er - in de 'Plantentuin' - zijn tweede paleis; ik had er het mijne, bij Oma. 't Is er, ondanks een hoogteverschil van 350 m, precies zo warm als in Jakarta, maar de stad (nou ja!) is ruimer op één of andere manier, er staan bomen in, hoge, die schaduwrijk zijn. Er zijn glooiingen, kleine valeitjes, met gras begroeid, waar je kunt spelen, stoeien of wandelen: wie heeft er ooit een speler, stoeier of wandelaar in Jakarta gezien? De Taman Raya, de 'Plantentuin', is speciaal voor wandelaars gemaakt, en Bogor is eigenlijk een soort van buitenhof van het Paleis, dat er sinds 1745 staat.

Er lopen of rijden nu tien maal zoveel mensen rond als toen, en natuurlijk is het er dan druk. Maar toch zie je dat al die mensen een gevoel van en voor ruimte hebben. Ze verdringen elkaar niet, ze klonteren niet samen op een hoop, en als ze uit elkaar gaan, zijn ze niet plotseling eenzaam en alleen of van God verlaten.

Bogor is Bogor gebleven. Natuurlijk staat er wel een bevrijdingsmonument, maar het past niet bij Bogor. Niet bij de stad en niet bij de landelijkheid ervan. Het is een afgrijselijk ding. Bogor is niet de revolutie van Buitenzorg geworden, zoals Jakarta de revolutie van Batavia werd. Bogor heeft iets zorgeloos: je kunt er ademen, omdat het stadje ademt.

'Tetap hidup sederhana', beëindigt een gelovige die eerste avond bij Rikin zijn

[p. 6]

overpeinzing op de tv.

De tv staat op een tegen regen en zonneschijn overdekt en betegeld plaatsje in het met vruchtbomen volgestouwde tuintje van Rikin. De man die ons toesprak, is een Hindu. Men maakt hier werkelijk ernst van de godsdienstvrijheid, die door de Pancasila wordt gegarandeerd. En wat de Hindu zegt, klinkt hier geloofwaardiger dan in de buurt van de Istiqlalmoskee, die de Kathedraal verdonkeremaant.

'Rustig door blijven gaan met ademen', vertaal ik. Maar Rikin schudt lachend in een ontkenning zijn vinger heen en weer. 'Zo frivool klinkt het niet,' roept hij. 'Die man bedoelt dat je eenvoudig moet leven. Hidup sederhana heeft die betekenis ook: eenvoudig leven'.

Een tokèh - de eerste die ik hoor na 42 jaar - roept zijn naam. Zeven keer. Zoiets brengt geluk, weet ik.

Machteld (thuis noemen we haar Matti, maar hier betekent 'matti' dood, en hier noemen we haar, om niemand te verontrusten Matto) wijst me een fladderend ding aan: een vlinder, en verbaast zich over zijn grootte. Er zijn veel grotere - nog één, en weer één, diepblauw van kleur, de ander in een bescheiden bruin, naar met een opzichtige tekening op de vleugels. Die zag je in Jakarta niet, nog geen mug, geen tor. Soms een kakkerlak, een kanjer. Mieren. Van die kleine, stekende hufters, van die grote, rode of zwarte. En vliegen, veel te veel vliegen.

'You finished your lunch, sir?' vraagt de jongos. Terwijl de anderen afeten, haalt hij het leeg gegeten bord bij je weg. Dat scheelt weer vijf vliegen.

In het Bali Sol Hotel (Nusa dua, Bali) staat 's middags een soort kanon in het park, dat een of ander gasvormig insecticide de lucht in spuit. Gaswolken van 6 à 7 m hoogte, die je tot driehoog van je veranda jagen.

De insecten worden hier rigoureuus uitgeroeid. In Jakarta, zelfs in Bogor, is een mug een zeldzaamheid. Larons en walang sangits, de plaag van het avonduur bij de lamp op het plat, zijn verdwenen. Muurhagedissen, die destijds bij tientallen de muren en het plafond binnenshuis bevolkten, zie je nauwelijks meer, en zijn niet groter dan een vinger lang. Onder de vogels zijn de insekteneters verdwenen. In Jakarta zie je geen vogels, nog geen mus. In Bogor wel. In Bandung. Overal. Maar niet in Jakarta. Ik herinner me een grappige vogel, die ik, geloof ik, nooit gezien heb, maar wel meer dan eens gehoord. Hij heette 'Piet van Vliet', omdat hij 'Piet van Vliet' riep, zo duidelijk als een tokèh 'Tokèh' roept. Als die vogel een insekteneter is, is Indonesië vermoedelijk een alleraardigst beestje kwijt geraakt.

Hoofdstuk II

[p. 7]

De eerste dagen pendelen we tussen Bogor en Jakarta heen en weer.

Je houdt het in Jakarta geen dagen lang uit. Je bent er teveel de gevangene van de zon, de hitte, de drukte, de overbevolking en het verkeer. Maar we zijn nog niet in Pasar Ikan geweest, nog niet in het aquarium. We hebben Sunda Kelapa met zijn handelsvloot van zeilschepen nog niet gezien. De kippetjesbrug en het fort evenmin. Si Djagoer wacht, het kanon met zijn schunnig handgebaar in het sluitstuk, waar ik altijd om lachen moest. Tanah Abang, de legendarische begraafplaats. En Pieter Erberveld dan, de schandsteen met zijn kop, en die lans door het schedeldak ervan, dat gruwelijk doodshoofd dat me als kind verbijsterde door de schrik die het me aanjoeg. Ik wilde niets van deze dingen missen, zo vaak ben ik hier niet...

Men raadt mij vooral ook de Taman Mini aan, waarvan ik uit de beschrijving en het woord 'mini' begrijp, dat het een soort Madurodam moet zijn. Het is gesticht door mevrouw Suharto, die nimmer verzuimt op de tv te verschijnen als haar man daarop verschijnt, - ongeëmancipeerd gedrag als voortvloeiende van die raadselachtige psychologie van slaafse navolging en Wille zur Macht, die niet meer van elkaar te onderscheiden zijn, en die het leven van zijn glimlach berooft.

Maar de Taman Mini is geen Madurodam. Het is integendeel een openluchtmuseum met pretpark, zoiets als Brinkman voor Arnhem voorzweeft. De gebouwen - een moskee, een R.K. Kerk, een protestantse kerk, een tempel uit Bali en tal van gebouwen uit alle provincies van de archipel - staan in dit met de auto te doorkruisen complex op een schaal van 1 op 1. Alles wat met Indonesië te maken heeft, vind je hier. Van alle vogelsoorten uit alle delen van het land zijn er een paar exemplaren te vinden in 't immens grote vogelpark hier, en daar hebben we onze ogen aan uitgekeken. Opvallend is weer de wansmaak, die de verzinders van al dit schoons ertoe bracht expositieruimten uit de grond te stampen, in de vorm van een kommododraak en een slakkenhuis, die vervolgens in de gekste kleuren werden opgeschilderd. Er is zelfs - en wie verwacht dat ooit? - een kinderopvang in de vorm van een kasteel voor Doornroosje, zeer Europees, zeer sprookjesachtig en zeer zelfverloochenend. Men kan ook met de kabelbaan een waterpartij over, waarin de archipel d.m.v. namaak-eilandjes in kaart is gebracht. Kortom, men heeft niets nagelaten om de bezoeker van deze tuin zo snel mogelijk van Indonesië te vervreemden. Na het vogelpark ontvloot ik met gezwinde pas dit paradijs. Officieel wordt Jakarta door negen miljoen inwoners bevolkt. Twee miljoen daarvan besturen een auto. Officieus liggen de cijfers wel hoger.

Om een taxi uit het verkeer op te pikken, stort je je blindelings in de rijen-dikke verkeersstroom, de voertuigen - bussen, busjes, vrachtwagens, motorfietsen, bajai's (een soort gemotoriseerde becah) en auto's in alle formaten - tot kalmte manend. En terwijl links en rechts het verkeer het op je leven heeft gemunt, stap je in de taxi, die met veel lawaai wordt aangespoord, nu eindelijk eens vaart te maken. Beca'h's zie je hier niet veel, delemans zijn uit het straatbeeld verdwenen, een fietser is een zeldzaamheid. Wie zulke voertuigen zien wil, moet naar Bogor toe, waar ze, in de buurt van de Taman Raya, hun standplaatsen hebben. En toch zag ik hier, in Jakarta, een grobak, door twee sapi's getrokken, - van die koeien met zo'n bult op de nek, die als het ware om een karretuig vraagt. Dat is

[p. 8]

veel meer Jakarta en veel meer Indonesië dan heel de Taman Mini.

In Leiden had ik onze reis al uitgestippeld. Ik wou in elk geval daarheen, waar ik als kind gewoond had.

Naar Jakarta dus. En na Jakarta niet meteen naar boven, naar Bogor en Bandung, maar eerst naar Padang (Sumatera), na een reis op de boot en in de hoop iets van de Krakatau te zullen zien.

Tussen Jakarta en Padang vliegt de Garuda 3x per dag. Maar onze boot vertrekt één keer in de week uit Priok. Dat is raar voor een land dat uitsluitend uit eilanden bestaat.

Vliegen is 3x zo duur.

Ik wou zo graag die schitterende Minangkabause huizen weerzien. Een tocht maken, steeds van Padang uit naar Bungus, Muaro, Teluk Bayur, Bukit Tinggi, Padang Pandang en Ngarai Sianok ('Het Karbauwengat' heette dat toen, - een 'canyon'), om dan, na een moordende rit naar het Tobameer en Medan per Garuda naar Jakarta terug te keren.

Zoiets heb je heel mooi in je hoofd en op papier. Het moet dus uit te voeren zijn.

Helaas. De boot stuurt het plan tot de eerstkomende zaterdag in de war. Wat doen we in die tijd?

We belanden, om de luchtverontreiniging te ontlopen - weer zo'n reden waarom je het in Jakarta niet lang uithoudt - toch in Bogor. Gelukkig dat we ons in Holland, op deze kleine misrekening na, zo goed op de reis hebben voorbereid, met hulp van de bank. We hebben Travelers Cheques bij ons t.w.v. U.S.\$ 950,-. Maar kun je in Indonesië ook terecht met een Master Card? En is het verstandig Eurochèques mee te nemen? Ja, zegt de bank. Dat is verstandig. En met zo' n Card kun je overal terecht.

O ja? Vergeet het. Die Card wordt alleen door vier sterren hotels en luxe winkels geaccepteerd. De Eurochèque door niemand. Om daarachter te komen pendelden we ons ongelukkig tussen Bogor en Jakarta. In Holland weet de bank niets van Indonesië af. De enige Nederlandse bank die er in heel Indonesië te vinden is, is de ABN, te Jakarta. Die deed wel in Eurochèques - maar niet in die van ons, jammer genoeg, alleen in deze van de ABN.

Kunnen we toch naar Sumatera?

Als we de Travelers Cheques aanspreken en op de Card in dure hotels logeren, wel. Maar kunnen we dan ook, op die Card, van Medan met de Garuda naar Jakarta terug? Contant kunnen we dat niet betalen: zo'n reis kost Rp. 100.000,- per persoon.

Dat wordt weer even bellen, en nee hoor, dat doet de Garuda niet. Dan moeten we dus naar Padang terug en vandaar met de boot naar Jakarta. De bootreis duurt 39 uur. Om in Padang terug te komen, moet je wsch. in Sibolga overnachten. Het is geen tijd die omvliegt, maar die tussen je vingers doorglijdt, met niets doen. Kwijt ben je die dagen wel...

Bij een van die banken waar we om informatie vragen, valt het Narda op, dat al het personeel in hetzelfde batik baadje gestoken is: paars van kleur, met bladachtige motieven. 'Ze zijn hier geüniformeerd', fluistert ze me in. Bij andere banken, de vorige dag, hebben we dat niet gezien. Die waren ook kleiner, en efficiënter.

'Die mensen zijn hier geüniformeerd,' zei ik tegen Rikin die mee was gegaan. 'Ze hebben zo'n paars gebatikt baadje aan; mannen, zowel als vrouwen'.

'O, maar dat gebeurt elke maand op de zeventiende', antwoordde hij. 'Kebatinan,' dacht ik,- Javaanse mystiek. En in een flits...

Vrijwel alle Javanen, ongeacht hun geloof, zijn ook aanhangers van

[p. 9]

deze mystiek, die naar harmonie streeft. Harmonie tussen hemel en aarde. Harmonie tussen goed en kwaad. Harmonie tussen de mensen, tussen man en vrouw, tussen ouder en kind.

Wij vinden dat vreemd, omdat nergens in het Westen het bovennatuurlijke zo harmonisch verstrengeld is met het dagelijks leven als hier. Wij vinden dat meer iets voor 'primitieve' lieden. Maar zonder kebatinan waren Hindu-Buddhistische survivals nooit naast het (Javaanse) Mohamedanisme blijven bestaan. De Imams hier hebben al eeuwen geleden aan hun strijd tegen het geloof in reïncarnatie en meditatie, voorouders, geesten, goden, visioenen en animisme van het zuiverste water, de brui gegeven. De

pastoors en de dominees trouwens ook, en misschien zijn die er zelfs wel in gaan geloven. Kebatiran beheerst hier het hele leven, niet alleen dat van de armen en bijgelovigen, maar ook dat van politici, bankiers, de hoogste officieren, rechters en artsen.

De Javaanse kalender is een belangrijk element in dit 'geloof'.

Wij - maar niet wij alleen, hoor - hadden thuis zo'n kalender, waarop je af kon lezen, welke van de vijf Javaanse dagen samenviel met bv. een zondag: legi, paing, pon, wage of kliwon. Waarbij je er dan rekening mee hield dat de dag van de Javaan een uur na zonsopgang begint. Onze zondagavond is hun avond van de maandag (die dan door de dag van maandag gevolgd wordt). Zo rekenden de Germanen trouwens ook, zoals de ontwikkelde leek weet. Zonsopkomst was geen begin, naar 't begin van het einde. Misschien loopt het liedje, dat voor ons gevoel zo juichend begint met "Het daghet inden Oosten" daarom zo beroerd voor de betrokkenen af,- maar dit terzijde. Wat die kalender betreft: aan elke Europese, maar ook aan elke Javaanse dag wordt een waarde in punten toegekend, en de dukun kan u aan de hand daarvan voorrekenen, welke dagen gunstig of ongunstig voor u zijn. Uw geboortedag is altijd een belangrijk tijdstip. Die datum vier je dan ook: elke maand.

'De zeventiende,' zei ik na de flits. 'Natuurlijk om de 17e augustus te gedenken. De dag van de Proklamasie, van de geboorte van Indonesië'.

'Precies,' zei Rikin.

'Loopt iedereen dan in zo'n uniforme kledij?' vroeg ik.

'Alle ambtenaren van alle rijksinstellingen. Van deze bank, van het postkantoor, alle onderwijzers en onderwijzeressen'.

Ik vroeg nog of dat voor heel Java gold, maar voor zover hij wist, gold het voor heel Indonesië,-dat dus op deze wijze ongemerkt wordt gejavaaniseerd.

Er is hier een werkelijkheid die ik gekend heb, en deze, die daarmee contrasteert. Voor het eerst voel ik mij hier een vreemde.

Die avond werd deze dag op de tv gevierd, hoewel volgens de Javaanse kalender de volgende dag al was begonnen. Maar dat kan niet anders, misschien. Men brengt 's avonds op het scherm, wat overdag, een gewone werkdag ondanks alles, is opgenomen: een reportage met veel politieel -, militair -, en burgerlijk, maar niettemin toch pseudo-militair gedoe. Geüniformeerde mannen en vrouwen, paraderend, exercierend, saluerend, met de hand, de vlag of het wapen. En telkens met de obelisk van 137 m lengte in het beeld. Het zijn door de snelle montage, uiterst rappe beelden die je krijgt te zien. Een heen en weer geloop, kwiek en levendig, op het Spaanse af en niet erg Javaans, nu het erop lijkt, of men geen zit in het lijf heeft.

Zo' n reportage is er op elke zeventiende van de maand, al is het natuurlijk telkens weer anders. Zo'n dag wordt immers door steeds wisselende groepen georganiseerd en die komen, behalve uit Java, uit steeds andere delen van dit enorm grote land.

[p. 10]

Er is, na al het vlagvertoon, veel zang. Van jonge, leuke meisjes, zittend op een trap, van een vertegenwoordiging uit Kalimantan, van kroncongspelers uit Ambon, onder een of andere bamboe-constructie, en koorzang, verrassend mooi, van een heel groot jongenskoor, studenten uit Jakarta, die tot mijn verbijstering ook een liedje in marstempo brachten, dat uit de Jappentijd en de Peta-sfeer stamt.

Toen zongen de hei-ho's het in het Japans: 'Mia to okano ora at kete', of klanken van deze waarde - in mijn spelling uiteraard en mijn idee voor woordeenheid. Wat dat allemaal betekent, weet ik niet, en ik ben er ook niks nieuwsgierig naar. Het wijsje vergeet ik nooit: ik haatte het. Toen ik Rikin vertelde dat dit liedje van oorsprong Japans was, keek hij me ongelovig aan.

'Vergis je je niet?' vroeg hij. Maar ik zong hem het liedje voor in mijn Japans, en toen begreep hij, dat mijn herinnering sterker was dan de zijne.

'De Japanners,' zei ik, zonder haatdragendheid, 'worden in de geschiedenislessen op

school toch beschouwd als overheersers, en niet als vrienden en bevrijders?'

'Ja, natuurlijk,' zei hij.

Zou zo'n Japanner bij dit soldateske lied, niet net zo ontroerd kunnen zijn als ik bij het feestelijke 'lang zal hij leven'? vroeg ik me af.

Ik stelde me een Hollands studentenkoor voor, dat zich van niets bewust, een Hollands liedje zingt op de wijs van het Horst Wessel-lied. Maar ik *kon* me dat niet voorstellen. Wèl de mof, die er snikkend naar luistert.

Ik haal een stapel papiergeld uit mijn borstzak, die we die middag van de bank hadden meegekregen, in ruil voor Hollandse guldens. Dat papier heeft een bepaalde, kruidige, ook zoetige geur: dezelfde geur van de belankon, die Bahar, onze djongos droeg. Ik bekijk ze nog eens, en stel vast dat de bankjes van duizend rupiah steeds een andere voorstelling hebben.

'Dan zijn ze van steeds een andere jaargang,' zei Rikin, en hij heeft gelijk. Op één van die papiertjes van duizend (GW/P 156756, 1980), schreef iemand in inkt en met beheerst handschrift: Tak kenal oposisie militerisme: 'Ik kan tegen het militarisme niet op'. Zou het niet mooi zijn, als dat uit de pen van een bankbediende kwam? Het verzoent me weer een beetje met de beelden, die ik daareven zag. Vergis ik me niet, dan vertoont het Indonesische volk een vriendelijker en vrediger mentaliteit dan de deelnemers aan de viering van de zeventiende. Wat op zichzelf natuurlijk niet de weerbaarheid tegen dit militarisme vergroot.

We liepen de komende dagen nog een paar geldwisselaars af, en een paar banken om onze Eurochèques in geld om te zetten. We waren hulpeloos. Rikin kreeg werkelijk met ons te doen, en toen het steeds duidelijker werd, dat 'Padang' geen doorgang kon vinden, kwam hij met een B-plan.

Aan de voet van de Puncak woont zijn vriend Charly Kaas en Brood, tegenwoordig Dédén Sukardi, Nederlands sprekend chauffeur. Hij bezit een Suzuki-busje, heel ruim en knus ingericht. Charly kent heel Java. Ieder geheim ervan, ieder plekje natuurschoon. Hij kent alle planten en bomen, dieren en vogels bij naam en toenaam, en weet alle monumenten van kunst- en kulturhistorisch belang, klein en groot, te vinden.

'Vergeet Padang,' zegt Rikin.

Voor het beschamende bedrag van Rp. 40.000,- per dag bij grote

[p. 11]

afstanden en Rp. 20.000,- bij kleinere, brengt hij je door heel Java heen, stopt hij waar je dat maar wil, of waar hij denkt dat er iets bijzonders te zien is, of te doen. Je kunt je reis zo kort of zo lang maken als je zelf wilt, en hij brengt je desgewenst nog naar Bali, waar hij trouwens ook ieder gehuchtje kent. Je hoeft alleen zijn terugreis - twee of drie dagen à Rp. 20.000,- per dag - extra te betalen.

Ik ging aan het rekenen. De afstanden. De overbrugging daarvan met trein, bus, taxi of bajai. De onderhandelingen over de prijzen van het vervoer, die je toch nooit wint. De tijd die daarin gaat zitten. Het plaatsgebrek: in trein, bus en bajai. Het gesjouw met koffers, handbagage en pas gekochte souvenirs. De moeilijkheden met de taal, waarvan ik een paar voorbeelden weet. Onze onhandigheid met het vreemde geld en de handigheid der Indonesiërs daarmee - het is een alleraardigst plan, dit plan-B...

'Je komt, waar geen trein, bus of bajai je brengt,' zegt Rikin, en natuurlijk heeft hij gelijk. 'Bovendien wéét Charly waar je heen wilt, ook al weet je dat zelf nog niet. Dingen, plaatsen, waar je nooit van gehoord hebt, die je een dag kosten om erachter te komen, dat ze bestaan. En al kan een bus of trein je er tóch heen brengen, dan toch alleen op die en die tijd, en op die en die tijd moet je al weer verder, of terug. Met Charly hoef je geen seconde van je tijd te verliezen, en kun je overal op tijd zijn: niet te vroeg en niet te laat'.

Hoe waar is alles wat hij zegt. En al is het ook waar, dat je met de trein en de bus per saldo veel goedkoper uit bent: houden wij van het ongemak van bus en trein? Hebben

wij dat beetje extra geld niet over voor een weinig comfort? Het is in elk geval heel economisch omgaan met tijd, deze vermoeiing des vlezes die in de tropen dubbel telt.

Ik streep de voordelen tegen de nadelen weg, waartoe ik reken:

het chaotische verkeer op de weg

de files soms, en opstoppingen

de aan waanzin grenzende roekeloosheid van de chauffeurs

de allererbarmelijkste staat van de wegen buiten de stad en buiten de tolweg

- en aanvaard het plan.

'Hier vind je de beste chauffeurs ter wereld,' zegt Rikin.

En werkelijk, ik heb noch in Jakarta, noch in de rest van Java ooit één verkeersongeluk gezien.

'Wie zijn rijbewijs in Jakarta haalt, kan overal rijden en maakt nergens brokken,' beaam ik zijn redenering. 'Rp. 40.000,- per dag. Wat een belachelijk bedrag, als je nog van bedrag durft spreken,' zegt Rikin met overtuiging.

Maar voordat de tocht met Charly beginnen kan, lees ik in een krantje, dat het verkeer in Jakarta in de maand mei 69 doden eiste, 105 zwaar-, 135 lichtgewonden en 353 verkeersongelukken. Ik zoek een stuk ongeverfd hout op en klop een paar gedachten van me erop af.

Hoofdstuk III

[p. 12]

In de volksbuurten, en daar mag je Senen wel toe rekenen, zou je over de brede stoepen met gemak kunnen lopen. Maar die hebben ze met manden, boordevol vruchten, volgestouwd, en er staan ook karretjes op, eigenlijk kleine, rijdende uitstalkastjes van glas, waar je je op soto Madura kunt laten onthalen of op bami goreng, die, zoals ik uit vroeger dagen weet, veel lekkerder smaken dan thuis, waar ze door de hygiënische voorzorg van hun aroma zijn beroofd. Wijs geworden door krampen en kwalen die ik toen opliep, en die me nog teisteren, laat ik de karretjes nu maar voor wat ze zijn. De manden trouwens ook, die hier als rotsen der struikeling staan, en die ons tot achter elkaar lopen dwingen - zoals je doen moet op de sawah, over zo'n dijkje heen. Je wringt je tussen hokkers en tegemoetkomers door, zoals je doen zou in een overvolle bus.

Arme Narda. Een blanke vrouw valt op in deze door toeristen gemedene wijk. Niet alleen door haar huidskleur, maar ook door haar lengte. Indonesiërs en de meeste Indo's, onder wie ik, blijven in de regel in de buurt van de 1.65 m; zij - 1.85 m - slaat ons met kop en schouders, en maakt hier kennis met de macho-man, die de Indonesiër nu eenmaal kan zijn.

'Kleed je zedig,' raadt een Engelstalige reisgids voor vrouwen de toeriste in Jakarta aan. 'En als je dan toch sexistisch wordt benaderd, neem dat dan niet al te zwaar op: dat doen de Indonesische vrouwen ook niet'.

En, misschien als geruststelling: 'De Indonesiër is sneller met zijn glimlach dan met zijn bediening'.

De oneerbare voorstellen, joviaal bedoeld of gemeen, haar lispelend en in het voorbijgaan, of blufferig bij een onvoorziene confrontatie gedaan, vergalden haar plezier in de wandeling - tot ze erop vond de sybarieten van Jakarta van repliek te dienen in het taaltje en het accent van Thea uit "Thea en Theo" van de tv. Dat werkte - op een verlamme manier, en zo werd het avontuur tenslotte toch nog leuk.

In wijken, waar toeristen zich wél vertonen - er staan daar hotels en restaurants, banken en luxe winkels - past de Indonesiër zich aan aan het milieu: de brede stoep, waarop je onbelemmerd naast elkaar loopt, en waar je botsingen vermijden kunt, als je niet loopt te dromen. Je waant je daar in het Westen - bijna.

Is Jakarta een veilige stad?

In mei werden er, buiten de verkeersdoden om, 56 doden geteld, van wie er 20 niet te identificeren waren. Er waren 10 doden door doodslag, vijf door verdrinking, acht door zelfmoord, de anderen door onbekende oorzaak. Er waren 3082 geregistreerde misdrijven: beroving, diefstal, inbraak, geweld.

De Engelstalige reisgids voor vrouwen: 'Ga nooit alleen naar een disco'. Rikin zegt: 'Ik zal niemand ooit aanraden, 's avonds in Jakarta de straat op te gaan. Ook in Bogor niet. O, hier in de buurt een kleine wandeling maken, dat kan natuurlijk wel. En daar in de kampong aan de overkant kun je je 's avonds rustig vertonen, maar daarbuiten? Wat moet je er zoeken?'

We waagden ons in de duisternis van de desa Sempur. Kleine jongetjes, op kinderfietsjes zonder licht, rijden over het verharde, onverlichte pad, en roepen alleen mij toe: 'Hello, mister'.

'Hello, little boy'.

Op een veranda, onder de brandende lamp, zit een hele familie kletsend bij elkaar. De vader, met zijn voeten op de balustrade, groet: 'Hello, mister'.

'Hello, mister'.

Verderop, aan het eind van de weg, hebben we gezien, is er een soort restaurant: een afdakje op palen, waaronder tafels en bankjes, uit bamboe opgetrokken.

[p. 13]

Voor we daar zijn, staan we voor een warung. Onze voetstap maakt een paar honden wakker.

Overal, langs alle wegen in en tussen Jakarta en Bogor, tref je reclameborden aan. In Jakarta hebben ze soms het oppervlak van een huismuur. Drink Coca Cola. Of Bir Bintang. Beck's Beer. Anker Pils. Green Sands een shandy. Bir Bintang is door het sterretje te herkennen als Heineken's. Anker Pils - met een anker - vindt zijn oorsprong in Breda. Het handelsmerk van Beck's Beer is een sleuteltje in een rood wapen; of dat soms een hergeboorte was van Koentji-bier? Rikin wist het niet. Hij drinkt niet, nooit, en heeft dit ook vroeger nooit gedaan,- zelfs geen shandy. Ook daar wordt ijverig reclame voor gemaakt. De jongeman op het plaatje zet met veel overtuigingskracht een flesje 'Green Sands' aan zijn mond. De slogan in het Indonesisch, die ik helaas niet vertalen kan, bevat het woordje 'brani': stoer. Nergens gedurende de hele reis, heb ik Indonesiërs bier zien drinken. Maar zelfs de kleinste warungs hebben bier in huis, zoals deze - al zijn het dan maar zes flessen. Het zijn wel literflessen. Anker Pils - geen stevig biertje,- integendeel. Maar we kopen ze, alle zes en keren naar huis terug, naar Rikin, die onder het afdak in de achtertuin op ons wacht. Het regent, heel zachtjes. Dat zijn de naweeën van de regentijd. Maar het brengt wat frisheid. Dat doet het lauwe biertje ook.

Tussen Jakarta en Bogor lopen twee wegen: de oude, verwaarloosde en eigenlijk vervallen weg, vol kuilen, files en oponthoud - en de tolweg, die - als andere tolwegen tussen de steden - in handen is van buitenlanders: Fransen, Zweden, Japanners. De tolweg is perfect en voert je snel langs gras- en cassavevelden of langs sawah's, die door pisangbomen worden begrensd. Op het gras van de middenberm staan bloemperken vol kana's in alle kleuren. Narda vergelijkt ze met gladiolen, maar misschien lijken ze ook op irissen,- afgezien van de kleur. Je zou zeggen dat je hier door een enorm en mooi verzorgd park rijdt. Wie hier woont, hoeft nooit neer naar het buitenland. Dit is het 'buitenland' immers,- dit landschap, blinkend onder de zon, vol afwisseling, vol groen, in alle tinten, waaronder soms een kampong schuil gaat, waarboven steeds weer klapperbomen uitrijzen. Wat ken ik dit landschap goed en wat hou ik ervan. Wat zou ik hier ook 's avonds graag willen zijn om, niet belemmerd door licht of bomen en muren, de sterrenhemel te kunnen zien - met daarin het stille Zuiderkruis. Narda vergelijkt het landschap hier met dat van Holland. 'In Holland,' zegt ze, 'kun je hele stukken weg afleggen, met de wagen, met de trein, en in mijlen omtrek geen levende ziel gewaarworden. Maar hier zie je altijd mensen; overal waar je kijkt, is er wel iemand een vrouw met een bundel hout op de rug, een man ploeterend met zijn pacol in de grond. En meestal zijn ze niet alleen'. Het is waar. Soms komen ze zelfs in groepen op je af. Als je stil moet staan bij voorbeeld, bij een kruispunt. Versnaperingen, thee, kranten, rookwaren - alles bieden ze je aan, in razend tempo, want zo springt het licht weer op groen. Er was ook eens een venter bij, die van die bewegelijke, op de huid aansluitende rubbermaskers verkocht,- speelgoed. Hij had er zelf één opgezet, wat ik niet meteen door had, zodat ik me doodschrok, toen hij met zijn mismaakte gelaat op ons af kwam. Maar het is waar, wat Narda zegt: er zijn hier overal mensen. Overal. Altijd.

[p. 14]

In Bogor zijn, en de Plantentuin niet hebben bezocht: dat kan natuurlijk niet.

Bij de ingang word je niet opgewacht, maar feestelijk ingehaald als een stel vrijgevege miljonairs.

En alles willen ze aan je kwijt: horloges, wayangpoppen, krissen, ringen, valse munten, een waaier, kinderspeeltjes, snoep, thee, drankjes, sigaretten, lucifers... 'Parachute, sir?' - een miniatuur-parachute zweeft boven mijn hoofd.

Een stevige randgroepjongere toont me een munt, rijksdaalder met het jaartal 1863 en de kop van Willem III: 'It's real'.

Iedereen ziet in één oogopslag dat het een allerberoerdste vervalsing is,- maar 'Cheap, cheap,' roept iedereen, en het is zo, en je kunt het door loven en bieden veel *cheaper* maken. Ik waan me in een vrolijke vogelkooi.

Wijs de mensen niet hardvochtig af, maar wees vooral ook niet toeschietelijk. Eén klein gebaar van belangstelling is fataal, want een teken voor anderen om hun hele hebben en houden voor je uit te stallen. Zoek integendeel snel een bedelaar, een bedelares, en overlaad hen met alle munten die je hebt. Dat is niet alleen aardig van je, het wordt door iedereen ook aardig gevonden. Het stemt de mensen zachtmoedig, en nu kun je je met een grapje uit de knellende vriendschapsbanden losmaken - nu begrijpen we elkaar, en gunnen elkaar het licht in de ogen.

'U bent hier vaker geweest'. Een Indonesiër spreekt me aan in vlekkeloos Nederlands. Hij loopt ongevraagd met ons mee, wijst in de verte naar een paar door kalongs ontbladerde bomen. Je ziet ze daar ook hangen, die 'vliegende honden', en ze interesseren Machteld mateloos.

De man raapt een bloem op van het pad. Een witte, die bedwelmend zoet geurt. 'De Bali-bloem,' zegt hij, wijst op een boom en steekt de bloem achter een oor van het kind.

'De kembang sepatu' - waarvan naast de klassiek-rode bloem die ik ken, nu ook rose en witte varianten bestaan: nooit eerder gezien.

Een 'krokodille-palm' kruipt schubbig over de grond. Een andere palm heft als een kroonluchter zijn zuivere cirkel van handvormige bladeren. De jambu kelutuk is een guave, leer ik ijverig, de kembang sepatu een hibiscus.

'Dat is Sumatra-bamboe - nee, niet die. Maar deze, met die gele stammen'. Er staat een boom, grijs-wit, met elegante, hoezeer ook grote plankwortels, die ik herken: de kanari-boom. In Padang overhuifden ze een weg. Met een forse steen sloeg je krachtig de noot kapot en met een haarspeld peuterde je het vruchtvlees eruit - een soort amandel.

Verderop een andere noot, - de ketapang, met van die grote bladeren.

In het Koningin Astrid-park: de Victoria regia, die in Amsterdam één maand lang tussen 19.00 en 22.00 u zo'n tien keer bloeit (stormachtige toeloop van de liefhebbers)*, en hier altijd. Eens heeft er een foto bestaan van een op zo'n in het water drijvend blad zittend jongetje van een jaar of drie. Dat was ik, snik, snik.

Maar we lopen verder. Een meisje van 18 jaar, schat ik, snelt op Machteld toe, omhelst haar, knielt naast haar neer en lacht. Haar vriend zet beiden op de foto. We worden wat verlegen, maar welgemeend bedankt.

Verder maar weer. Er is een bankje, waarop we gaan zitten. In een oogwenk komen er jongelui bij. Naast ons op de bank, achter ons, terzijde van de bank, staande of op de hurken, kwekkend, lachend, vrijmoedig of verlegen. Een vriendje legt het tafereel van hun eerste succes op hun eerste vakantiedag voor eeuwig vast - met de zelfontspanner.

We lopen langs een bosje cemara's. Sigit, onze gids, wijst op een groepje cemara's:

'Japanse cemara's, veertig jaar geleden, op last van de Jap

* Ook in Leiden is zo'n waterlelie. Maar die hortus is 's avonds dicht.

[p. 15]

door mij daar geplant,' zegt hij. Hij toont ons een denne-appel, die van de ons bekende afwijkt, doordat bepaalde schubben - op plaatsen waar dat esthetisch verantwoord is - een ietsepietsje langer zijn dan de andere. Toon een onbevooroordeelde leek zo'n appel, en vraag hem, waar die appel vandaan komt.

'Gelet op de vormgeving,' zal hij zeggen, 'uit Japan'.

Sigit heeft hier langer dan veertig jaar gewerkt - 'al onder de Nederlanders'. Hij hemelt het Nederlandse bewind op. Geen idee, waarom hij dat doet. Geen idee, of hij meent wat hij zegt. Of stelt hij mijn gezindheid op de proef?

'Wie verlangt er terug naar die tijd?' vraag ik hem. Nou, hij niet - nee, toch niet...

Voor Rp. 5000,- per uur leidt hij je rond door zijn tuin. Maar wie is hier na één, twee uur

al uitgekeken?

Dit is het land van de vrije jongens, à la Jacobse en Van Es, - maar handzamer dan zij, beschaafder vooral, zou je zeggen. Zij leven hier in de marge van de maatschappij - zoals vroeger, onder het Nederlandse bewind. Lanterfanter, zwoegers, venters, gidsen, bedelaars en ritselaars.

Weer buiten. Terug naar Rikins huis.

Kana's groeien hier ook in het wild, - daar, aan de overkant van de sloot. Narda heeft het oog van de niet-ingewijde voor deze dingen. Ik zie ze der gewoonte getrouw over het hoofd. De sanseveria's, de crotons als struiken, de tabaksplanten van één, twee meter hoog, de bomen van oleanders.

'Onze kamerplanten groeien hier gewoon langs de weg,' zegt ze - en dan herinner ik me een aardige uitspraak van Speenhoff over de ongelofelijke vruchtbaarheid van het land hier.

'Wanneer men in de klei een wandelstok poot,' zegt hij, 'dan groeien er na zeven dagen pisangs aan of klappers'.

Zo produceert een weg ook mensen.

Overal waar je kijkt, is er wel iemand te zien...

Dit is de paradox van de Indonesiër: dat hij schijnbaar geen mallemoer geeft om jouw fijngevoeligheid. Hij stelt zich aan bij een blanke vrouw, hij dringt zichzelf en zijn koopwaar aan je op, hij zwermt als een wesp om je heen en is niet van je af te slaan. In gezelschap van elkaar bevolken ze stoepen, wegen, pleinen en hele landschappen, en versperren je de toegang naar alle bezienswaardigheden. En als je erin slaagt, daar toch in door te dringen, willen ze met je op de foto. Ze zijn daarbij ook heel beleefd en uiterst charmant - of, zoals ik al zei: gevoelig van binnen, maar naar buiten toe luid.

Machteld wekt altijd hun nieuwsgierigheid. Zij is een spiegel.

Erfelijk belast als ze is, heeft ze natuurlijk iets Indisch. Die buigzame gestalte, dat neusje, de fijnheid van haar vingers, die oogopslag. Het lange haar tenslotte, dat er a.h.w. om vraagt in een wrong geslagen te worden. En daarbij is ze blank. En blond - een erfenis van de andere zijde. Ze is het object van allemans nieuwsgierigheid hier. Ze plukken aan haar. Aan haar huid, haar armen. Ze strelen heel graag ook haar overlang haar. Ik zie ze in haar wangen knijpen, heel vaak op een speciale manier: tussen wijs- en middelvinger: een gebaar van verkenning, van betasting - en niet van grijpen en willen hebben.

En, wat in Holland zo gewoon is, laten ze na: ze slaan haar niet liefkozend op haar billettjes, en dát is het verschil.

[p. 16]

Eenzelfde fijngevoeligheid leggen ze ook voor elkaar aan de dag. Ik heb in Jakarta, op Java en Bali meer dan eens gezien, dat mannen heel gemakkelijk uiting geven aan hun gevoelens voor een vriend. Ze slaan hun armen om elkaars middel of schouder, of lopen in een omhelzing naast elkaar, heel natuurlijk en ontspannen, zoal dat in het Westen bij vrouwen ook gewoon is en niet het teken van een erotische verhouding, maar juist van vrijheid in de omgang met elkaar. Vrouwen hier heb ik dit nooit zien doen. Die uiten hun genegenheid voor elkaar in het geduld en de aandacht, waarmee ze het haar van hun vriendin verzorgen,- het kammend en spreidend, het splijtend in strengen en het onderzoekend op eventuele onreinigheden. Zij kunnen daar uren over doen. En ik zou daar uren naar kunnen kijken, als dat geen inbreuk maken zou op hún privacy. Het is niet waar dat ze geen begrip hebben van privacy. Ze drukken zich niet tegen je aan, ze porren je niet in de ribben, ze wijken, als je aanstalten maakt iets anders te doen of te willen: ze nemen geen bezit van jou. Hun foto's, waar jij op staat in hun gezelschap, bewijzen dat. Het is alweer dat gevoel van en voor ruimte, waardoor ze in de menigte het allereigenste van zichzelf - en daardoor ook dat van een ander - respecteren.

'Where you from?' vragen ze Machteld in hun Engels.

'Dari negeri belanda,' zegt ze dan trouw. Met een glimlach, verlegen of trots, afhankelijk van de stemming die er heerst.

En dat is voldoende voor hen.

Men spreekt in het Westen zo graag van de 'ondoorgroendelijke Oosterling'. Ik heb dat altijd bezopen gevonden: men hoeft van een ander toch zijn diepste ik niet te kennen?

Misschien kent hij het zélf niet eens, en is dat de reden, dat hij van tobberijen en welsprekend gejammer vrij is.

Hoofdstuk IV

[p. 17]

'Vergeet Padang'.

Men heeft makkelijk praten, wanneer men Padang niet kent. Maar wie zich die plaats herinnert - en Emmahaven en Fort de Cock, of alleen maar het terrasvormig aangelegde zwembad, waar je de apen in de hoogte honend hoort roepen - vergeet Padang nooit. De stille weg niet, die groene met ginder, ver, het Minangkabause huis. En het strand niet, met de klappers langs de zee. En de vissers dan, met hun werpnet en hun vangst op het strand? Vergeet Padang. Vergeet van Padang ook de avond en het Zuiderkruis en zijn stilte,- vergeet Padang...

Er zit niets anders op. De wetenschap dat je op de Mastercard tóch geld kunt opnemen, zij het alleen bij de Central Bank of Asia, doen we pas in Bali op - waar die bank geen vestigingen heeft. O, in Holland is alles mogelijk met zo'n Card. Maar aan die wetenschap heb je hier niets.

Wie 'naar boven' wil, moet er vroeg zijn. Vóór dat de wolken zich verzamelen om de bergen te komen kelen. Anders zie je alles door een waas. Of je ziet niets, helemaal niets. Niets dan een melkwitte vloed, waarin je ogen verdrinken, en die de wereld klein maakt, beangstigend klein voor een agorafiel als ik ben: straks wurgen die wolken ook jou...

Maar we zijn laat. Te laat opgestaan, te laat ontbeten. Om half elf rijdt Rikin met ons de desa uit, op weg naar Charly, aan de voet van de Puncak.

De sawah's met het tere groen van de nieuwe aanplant van een nieuw soort rijst. Een soort die sneller rijpt, zodat je in plaats van drie, wel vier keer kunt oogsten per jaar. Goedkope rijst bovendien.

'Maar het is geen lekkere rijst,' zegt Rikin. 'Ze korrelt uit elkaar, en wie gewend is, rijst met de hand te eten, geeft liever meer uit aan rijst die wel blijft samenhangen'.

Ik denk aan een reclamespotje van de STER. Het toont ons een rijstkorrel tussen twee eetstokjes ingeklemd. Alleen in Holland gelooft men dat zulke rijst pas lekker, écht lekker is.

Gele sawah's - rijpe rijst. Aar voor aar wordt de rijst er door vrouwen gesneden en verzameld. Sri Dewi, de rijstgodin, duldt geen drukte om zich heen. Ze houdt van de kalme gang van vrouwen, van hun rust en stilte. Dit landschap is me zo vertrouwd, dat ik er niets vreemds aan vind.

'De bergen,' zegt Rikin, en werkelijk, ik zie de bergen. Daareven vielen ze me niet op, omdat ze van nature in dit landschap passen - wat is daar voor opzichtig aan? Maar een gids wijst erop - en opeens zijn ze bijzonder: 'De bergen...' Het globaliserend kijken verdwijnt: je ogen worden kieskeurig.

De wolken. Een pluk watten hecht zich aan een bergtop. Andere bergen lijken doorschijnend te worden: het is daar niet helder meer. De wagen klimt. En de wagen vóór ons klimt, zet een spurt in en jaagt roetzwarte wolken uit zijn uitlaatpijp. Dat gebeurt vaker,- vooral als we worden ingehaald: alle chauffeurs hier hebben haast, en de meeste gebruiken een brandstof die in ieder geval goedkoop is - hoe nadelig ook op den duur voor de motor.

Nergens op Java zie je zoveel uit steen of gedèk en golfplaat opgetrokken hutjes, die een in de grond gegraven gat, waarover twee planken, tegen regen en zonneschijn beschermen. 'Bengkel mobil' staat er op het uithangbord: daar maken ze je auto vakkundig weer rijklaar. In de cirkel van een autobinnen- of buitenband staat 'Tambal ban' te lezen: de bandenplakker. Er staan niet zes, zeven of acht van zulke werkplaatsen hier, er staan er tientallen. Waar veel panne is, is het voor automonteurs een paradijs.

[p. 18]

En bijna alle auto's hier zijn ziek of hebben kwalen of last van hoogtevrees. Tussen die bedrijfjes van tambal bans en bengkel mobils duiken hier en daar nog winkels op, bij elkaar toch gauw een stuk of twintig, die uit blinkend blik (of is het zink?) geslagen moskeekoepels in de verkoop hebben. Van die kleine, niet hoger dan een meter, en in zulke inventieve vormen, dat een taartenbakker er jaloers op kan zijn. Maar hoe raken ze die kwijt? En wanneer? En aan wie? Het is een onopgelost raadsel voor me gebleven, maar het bewijst dat het godsdienstig leven hier bloeit. Niet alleen dat van de Islam trouwens. De propaganda, die de R.K. Kerk voor zichzelf en voor haar onderwijsinstellingen maakt, is op over straat aangebrachte spandoeken te lezen. In Bogor zagen we een ordentelijk kerkje van de Baptisten, en zojuist passeerde er een Suzukibusje met het opschrift *Gereja Methodist*.

Zo'n koepel als je hier bij stapels kunt kopen, zagen we ook in de kampong aan de overkant van de kali op de 'masjid'. Daaronder vier luidsprekers, reusachtige toeters, waarvan er één rechtstreeks op het raam van onze slaapkamer bij Rikin was gericht. Het was bloedheet, die eerste nacht. We sliepen, zonder deken, praktisch bloot, met een hor in het open raam, maar transpirerend over heel 't lijf, met moeite in. Tot we werden gewekt door het gekraai van alle hanen van Bogor, bij elkaar minstens een miljoen. Maar het is tenslotte geen onaangenaam, eigenlijk een heel landelijk en natuurlijk geluid, dat kraaien. Daar slaap je uiteindelijk wel weer door heen, en dat deden we ook, en we werden daar de volgende nacht ook niet meer wakker van. Wèl van die luidspreker, die omstreeks vier uur in de morgen zijn keel op het allerluidst open zet, en die ons, die eerste nacht de stuipen op het lijf joeg met zijn *sembahyang subuh*, - het morgengebed. Aan dat lawaai went men niet, en dat is de bedoeling ook niet: je wordt op je matje geroepen,; je moet op de knieën.

Gaandeweg passeren we een paar woningen, die aan de ene kant van de weg in een ondiep dal zijn gelegen, waar een beekje loopt,- aan de andere kant op een hoogte, die langs de straat loodrecht is afgegraven en wit gekalkt. En dan zijn er opeens bungalows als paleizen en tuinen als parken: huizen, in de vooroorlogse, Indische of Europese, en - voor de hedendaagse Nederlander die de schande van de koloniaal zo goed kent - 'eigenlijk' schaamteloze zin van het woord. Maar ik overdrijf: alleen voor de Nederlander die nooit eerder in Indonesië was en die alleen de Hollandse maten kent, zijn die tuinen en bungalows hier parken en paleizen.

In Holland spreek je wel eens een landgenoot, die onlangs terug kwam van een paar jaar werken in dat mooie land. En natuurlijk heeft hij, vooral als hij een gezin heeft, daar ook bediendes gehad - en bezwaren die hij tegen dat feit koestert. Want 'eigenlijk' wil hij ze niet. Hij wil ze niet in die vernederende positie brengen. Het kwelt zijn geweten. En nu kwelt hij ons. Hij gelooft immers de gelijke te zijn van die in zijn ogen diep ongelukkigen, en waar zou hij dan het recht vandaan halen ze van alles op te dragen: doe dit, doe dat voor mij. Hij denkt - ach, ik verspreek me: hij *voelt* democratisch, anti-kolonialistisch. Men zou geen bedienden moeten hebben... Maar het is nu eenmaal zo, dat hij hier, met dit gezin, dit huis, die tuin en dit salaris, eenvoudig bedienden nodig heeft. Kan hij hun simpele en lichte arbeid niet zonder droge ogen aanzien? Zou hij het hun maar niet liever uit handen nemen? Ik ben bang dat hij het te moeilijk vindt, zich *dankbaar* te tonen - in woorden of in een lachje, een knipoog, een klein applaus... Er is nog een onmerkbaar restje van minachting voor die - eh, - loonslaaf. Maar, geloof me, zelfs in Indonesië is men, in afwachting van groter tijden, liever bediende dan bedelaar. Men schiet hier niets op met de ijdele schaamtetes en schaamtetjes van de schuldbewuste erfgenamen van een ex-kolonialistisch land als Nederland. De Indonesiërs die hier wonen, in *zulke* bungalows, hebben wèl bedienden, want een gezin, een salaris en een tuin. Zó'n tuin - een ruime - met vrucht- en sierbomen begroeid, met gras en bloemperken en een prieel, verscholen achter een haag van

crotons en bougainvilles: de klassieke, de paarse; maar ook de nieuwe: lichtrose of wit. Die had je in de koloniale tijd niet eens.

Wat is Rikin voor een man?

Een zeer veerkrachtige, magere, sterke, gepensioneerde, en in eigen ogen, oude man, die zich graag Opa laat noemen. Men is - en was, destijds - heel gauw Opa, Oma, oom of tante in Indonesië. Misschien omdat je een oudere man gewoonlijk aanspreekt met 'Pak' (= Bapak,- vader) en zijn vrouw met 'Bu' (= Ibu,- moeder), dat weet ik niet. 't Hele volk is een grote familie.

Toen wij ons meldden op zijn adres, was hij er niet. Wèl Harta, de 'jongen' en diens zwangere vrouw met hun driejarig allerliefst maar zeer verlegen kindje - Indonesiërs, die geen woord Hollands of Engels spraken. Uit de taalproblemen die we hadden, kregen we te begrijpen dat Rikin en zijn vrouw in Jakarta verbleven, in hun tweede huis. Maar na een telefoontje konden we ons toch installeren. Een kamer voor Matti en een voor ons; een douche met warm en koud water, maar ook een mandibak (kalom heet dat tegenwoordig op zijn Indonesisch) voor de liefhebber die ik ben, en een w.c.

Tegen het avondeten kwam Rikin binnen met zijn vrouw.

Hij: wijd-open armen naar-ons-toe, een brede lach, de kin vooruit, en met wijd-open, nieuwsgierige ogen en opgetrokken wenkbrauwen: onze aandacht voor zich opeisend. Zij, kleintjes en bescheiden naast hem, in sarong-kebaya, met een stem die niet te hard, niet te schrill en een beetje aarzelend klinkt; zoekende ogen, die Matti snel vinden.

Alleraardigste mensen, die ons als een echte opa en oma zouden verzorgen.

Ex-Nederlanders. Iets waarover ex-Nederlanders hier niet meer praten. Indo's ook - met de Indonesische nationaliteit en de huidskleur van de Indonesiër. Ex-Indo's.

Ook daarover praten we niet.

Erover denken deed ik wèl.

De oorlog, dat was het begin - tenminste voor mij. De allerakeligst snelle en, na alle grootspraak, onverwachte nederlaag. De aftocht van onze soldaten. De intocht van de Japanse, enthousiast door de Indonesiërs begroet.

De bezetting. De bevrijding.

Wat waren de gevolgen op puur menselijk vlak?

11 augustus 1987.

Televizier besteedt lang aandacht aan de slachtoffers van de Jappen- en extremistenkampen ('42/'46). Vraag niet: nu al? - naar wees blij dát het gebeurt. Er komen maar een paar vrouwen en een man aan het woord, maar ze zijn representatief voor de rest.

Hun honger, hun angsten, hun nachtmerries. De herinneringen, die ook de wakende geest verontrusten met beelden van dood, dreiging en uitwissing van het bestaan. De ondervoeding toen, de trauma's nu. De barrières in de samenleving hier, om over tóen te praten; barrières die, zo vlak na de oorlog, nog werden opgehoogd door allerlei vooroordelen tegen de 'kolonialen'. Het waren kinderen van twee tot vier jaar, toen, die hier aan het woord zijn. Ik ben, als de bezetting begint, zo'n tien jaar ouder: dertien. Ik heb niet in het kamp gezeten. Ik heb niet die ellendige discipline, die volstreekte onderworpenheid hoeven op te brengen die nodig was, om zonder extra pijn die jaren door te komen. Geen honger, en nauwelijks angst voor de Jap, laat staan ontzag, of - wat je ook wel hoort: een vaderbinding met zo'n engerd. Geen trauma. Hoe moet een kind dat toen twee was, ooit weer 'de oude' worden? Met wat voor therapie? En hoe moeten de kinderen van deze slachtoffers door het leven? Leven hun ouders wel? Of ondergaan ze een toestand?

[p. 20]

Wat is het verschil tussen mij en zo'n kampkind?

Gelukkig was ik niet - hoe zou ik - maar ik was niet óngelukkig.

Ik werd vernederd - niet kapot gemaakt.

Ik beschikte al over een zekere innerlijke kracht, die me voorhield: 'Wat geeft het of je eerloos bent, zolang je kunt lachen om zo'n Jap?' Ik was bij alle ellende toch *vrolijk*: ik haalde grappen met ze uit. Waar haalt een kind van twee die kracht, die grenzeloze oppervlakkigheid, vandaan?

Wat zijn het ook belachelijk eenvoudige wapens, die in dienst staan van deze geldbesparende terreur: ondervoeding, suggestie, intimidatie. Want meer is niet nodig om iemand levenslang de vernieling in te helpen - *als hij maar jong genoeg is*. Hoe verzint iemand de methode?

Wij, maar vooral die kinderen, hebben een mensenleeftijd geleden geleerd, dat een mens geen rechten heeft, en ze ook niet krijgt. Het enige dat bestaat, is de chaos, de kille bemoeizucht, de onverschilligheid: de dood. Spreekt daar iemand van genade of het toeval? Lach hem uit. Recht komt je alleen toe, als je het zelf verovert.

Kost dat pijn? Ja, dat kost pijn. Maar pijn heeft plus-kwaliteiten, zoals de eerste de beste trimmer of af-kicker weet. Die pijn, zelfs de diepste nederlaag, hoe grievend ook, is als aansporing te benutten. Respecteer het respectabele. Haat of vertrouwen niets of niemand, maar veracht het verachtelijke. Ook jij hebt klauwen en een grote bek als dat moet. En het moet. Wij moeten zonderling, onberekenbaar, vreemd en van galgenhumor de experts zien te worden. Zeg nooit in dodelijke ernst: 'Ik heb toch recht op dit of dat?' - maar neem het: waarom zou je je afhankelijk maken? *Neem* je recht. Bedachtzaam, niet onstuimig; onmerkbaar, niet opzichtig. Vastbesloten, maar niet heldhaftig. Helden sterven altijd de heldendood. Daar heb je niets aan, als dat anderen niet dient. De kans dat het anderen schaadt, is intussen groter.

Zo kun je standpunten en principes die het oogkleppenperspectief regelen, terzijde schuiven. Ik hou van verandering van inzicht, van de zeldzaam boeiende omzwenking van een visie naar het verrassendste van haar alternatieven; van de kneedbaarheid van een zich voortdurend verrijkend verleden en van de onvoorspelbaarheid van een toch met de beste computers berekende toekomst.

Terug naar Rikin.
1945.

Grote politieke veranderingen zijn even zo grote didactische verschijnselen. Wat ziet Nederland, Indonesië, de V.S., Australië, de wereld, gebeuren? Je moet daar wezenlijk belang in stellen: je eigen belang, dat met huid en haar daarmee verbonden is. En de gedachten die van die wereld tot en in ons doordringen, veranderen ons innerlijk van gedaante. We krijgen iets van een zelfbewustzijn. Zo werd Rikin Indonesiër, zo werd ik, niet zonder enthousiasme, wat ik niet was, nooit was, een Hollander. En zo bleven we, ondanks alles, toch Indo. Niet vanwege de nationaliteit, maar vanwege onze ouders- en de spiegel. Rikin en ik begrepen elkaar bij de eerste oogopslag: ex-Indo's zijn Indo's. Mensen die zich verbonden voelen door hun multi-raciaal-sociaal-culturele bewustheid.

'Wat!', roept een buitenstaander. 'Maar ik dacht dat jullie de nakomelingen waren van avonturiers, fortuinjagers, kolonialisten, imperialisten, uitbuiters, onderdrukkers en verknoeijs van ons bloed!'

Ik krijg dat schichtige weer uit de jaren '40 en '50: bedoelt hij een *andere* bewustheid?

[p. 21]

Ik denk van wel.

Men moet wel een utopist zijn, om de tekenen van hulpvaardigheid, medelijden en welgezindheid, die er uitgingen van geleerden, kunstminnaars, zendelingen, mystici, theosofen, halve zachten, jagers, gelukzoekers, avonturiers en de zeer bescheiden zeer eenvoudigen uit de Indische samenleving, uit te leggen als één groot en smerig complot - van en met imperialisten, soldaten en knevelaars - tegen de Indonesiër, - kortom, - als een uiterst ver doorgedachte en verfijnde vorm van kwaadwilligheid.

Wat zullen toekomstige utopisten zeggen van opgemelde utopist? Is hij niet evenzeer hulpvaardig, welwillend en vol begrip voor de noden van de Indonesiër - toen? Zou hij

dan niet in bovenstaand rijtje hebben thuis gehoord, als hij tóen geboren was, - deze gemankeerde koloniaal?

Ik ben een verklaard tegenstander van het kolonialisme, en daarom citeer ik graag de volgende ontboezeming van Colijn:

'De term Indonesië, dien men gaarne bezigt om aan die (lees: een zekere, CN) eenheid uit te drukken, is er een zonder inhoud. De eilandengroep van den Oost-Indischen Archipel is een eenheid, omdat het *Nederlandsch-Indië* is en *alleen* daarom'.

Maar *omdat* Nederland de Indische Archipel tot één geheel smeedde, kon Soekarno die erfenis voor alle Indonesiërs opeisen. En omdat het kosmopolitisme de tegenhanger is van alle verdeel-en heerspolitiek, maakte hij de Indonesiër tot kosmopoliet, met een kosmopolitische taal: de Bahasa.

Ik heb de indruk dat ook de Indo een kosmopoliet is, op zijn manier, en misschien bedoel ik *díe* bewustheid.

Hoofdstuk V

[p. 22]

Toen reden we de weg af en een erf op, of liever in, want dat lag in dat ondiepe dal, die glooiing, waar het beekje door stroomt.

Charly's huis was geen bungalow en geen villa, zijn erf geen tuin, die zich aan een cosmetische behandeling had moeten onderwerpen. Een eenvoudig huis, uit steen opgetrokken. Een tuin met een grasveld, een oprijlaan vol grind; struiken, bloemen, een hoge bamboestoel, een paar bomen en een stuk van de beek, die hier tussen enorme kalistenen bruist, en die een vijver voedt, waarin een tiental goudvissen.

Matti keek er haar ogen uit: dat was pas echt een speelplaats. Je kon er pootje baden en springen van rots op rots. Een waringin met luchtwortels ontbrak aan dit stukje op Tarzan wachtende natuur.

Charly maakte op mij de indruk van lange te zijn, omdat hij uitgesproken mager is. En taai, lenig. Ik schatte hem op ongeveer veertig jaar. Een glad, rimpelloos gezicht, met iets nerveus erin. Geen tic, maar een soort bewegelijkheid, nog net beheersbaar, die beslist een gevoel voor humor verried. Zijn ogen versterkten dat vermoeden: daar was niets strengs in die zwarte ogen, wèl een bereidheid iets onverwachts of komisch te zien. Toch leek hij eerder lang dan dat hij dat ook was: omstreeks 1.65 m - dé maat hier, misschien iets langer.

Hoe hij tegen ons aankeek, kon ik natuurlijk niet weten, maar zijn onbevangenheid leek me groot. Hij handelde vriendelijk, drukte ons de hand en liet ons onhandig voorgaan, toen hij ons, als hekkesluis de weg naar binnen wees, naar een soort van serre met een zitje.

Ik zag per toeval een gat in het uit gedèk gemaakte plafond.

'Ja,' zei hij, 'ik heb een air-conditioned huis'.

En toen zijn vrouw binnen kwam: 'Dit is mijn vrouw. Ze ziet eruit als een Chinees, maar ze is geen echte Chinees' - met een glimlach en een huiselijk gebaar van zijn arm om haar middel. Ze leek op een Chinese, deze kleine, tengere vrouw. Ze had een volkomen meisjesachtig figuur, ofschoon ze niet veel jonger dan Charly kon zijn.

Of we koffie wilden?

'Doe maar tubruk,' zei Rikin - koffie, die ontstaat wanneer je kokend water op de gemalen koffie giet. In de intieme sfeer mag je die van het schoteltje slurpen, dat je slokje voor slokje uit het kopje vult, - het koffiedik daarin achter houdend. De koffie koelt zo sneller af en smaakt ook beter - zoals we sinds kort van de Ster-reclame weten. Maar nu zijn we op bezoek, en dat is natuurlijk een vormelijke aangelegenheid. Er wordt niks gegoten en niks geslurpt. Er wordt behoedzaam uit het kopje gedronken. Er komt krupuk, van die gevlochten soort - rode en witte; er komen pinda's in de dop. Er komt, voor mij, een asbak: niemand anders rookt, - ja, toch: Rikin. Ook hij krijgt een asbak.

Toen reed een luxe-wagen de oprijlaan op, met de zus en de schoonzus van Charly. En even later was de ruimte vol, niet doordat die zo beknopt was, maar door de vrolijke begroetingen, de kennismaking met ons, het geloop om nog meer koffie en versnaperingen, door de onverhulde nieuwsgierigheid naar ons, naar Matti, naar Holland. Wie hier vreemd is, trekt veel bekijks en wordt met vragen overstelpt. Vreemdeling zijn in Indonesië héeft die nasleep. En bij mensen die drie- of eigenlijk viertalig zijn - ze spreken Nederlands met ons, de Bahasa met elkaar, en als ze daar niet uitkomen, ook Soendanees; of ze vervallen in het petjôh, die mengtaal van Nederlands en pasar-Maleis, die sommige Nederlanders zo tegenstaat en met een gevoel van wrevel, schaamte en medelijden vervult,

[p. 23]

maar die ik opeens weer aardig onder de knie lijk te hebben - levert dat een bont en tumultueus gedoe op, dat even ondoorzichtig als leuk is, en eigenlijk heel Indonesisch. Indo's? Hoezo?

Ze lijken zo eenvoudig, deze mensen, maar ze zijn juist heel gecompliceerd en niet altijd met je verstand te volgen. Maar moet ik dat zeggen? Misschien wel. Want ze praten met en door elkaar, liefst in drie talen tegelijk, en denken dan dat je alles wel begrijpen zult. Maar dat kan toch niet? Het ontgaat je immers totaal. Ook als ik een realist was, die feilloos noteert, wat hij hoort, en zelfs als ik Tjalie Robinson was, die nog heel wat meer kan dan dat - nee, deze ongehoorde werkelijkheid is iets voor een Berio, misschien, als hij een vrolijke bui heeft. Maar ik ben hulpeloos een jager die keer op keer een prooi, binnen zijn bereik, ziet ontsnappen. En zo maak ik natuurlijk de indruk van heel Nederlands te zijn. Ik - een Indo? Kom nou!

Toen Charly zich bereid had verklaard, ons in twee weken van Bogor naar Bali te rijden voor het met Rikin overeengekomen tarief, liep ik de tuin in, met hem achter me aan. Hij liet me zien, hoe hij de waterloop van het beekje door 't verplaatsen van een paar keien, zó wilde beïnvloeden, dat hij er voor zijn goudviskwekerij profijt van kon trekken.

'Ik heb geen mooie tuin,' zei hij. 'Moet je die van mijn buurman zien'.

Ik liep graag achter hem aan. 'Kan dat zomaar?' wilde ik weten.

'O, jawel,' zei hij geruststellend.

Een tuinjongen was er met de tuinschaar bezig het gras te kortwieken.

'Selamat siang,' groetten wij.

'Selamat siang,' zei hij.

Boompjes zag ik, gemanicuurd, en langs alle paadjes in de tuin liepen glad geschoren, lage heggetjes. Ze voerden je naar welgeteld één, twee, drie prieeltjes, waar je ontbijten, thee drinken, saté roosteren of luieren kon.

Deze tuin glooide veel sterker dan die van Charly naar het beekje toe, waarover een ingenieuze hangbrug van bamboe was gespannen: de tuin zette zich aan de andere kant nog voort.

'Hier heeft mijn zus vroeger gewoond,' zei Charly. 'Toen de tuin af was, heeft ze alles verkocht'.

'Zonde,' dacht ik, maar ik zei: 'Dan is ze zeker wel rijk?'

'Schathemelrijk,' verzekerde hij. 'Mijn broer is nog rijker. Ik niet. Ik ben niet alleen de armste van de drie, ik ben echt een arme drommel, zeg'.

We gingen terug. In de verte stond Matti - als een rots op een rots.

Charly's zus ziet eruit als dertig.

'Raad eens hoe oud ze is?' zegt Narda. Ze oogt leuk, Charly's zus: een met smaak gekleed vlot mens. 'Dertig,' zeg ik. Ze is ouder,- drieënvijftig. Hoe is dat mogelijk? Ze heeft twee jaar in Holland gewoond,- in Nijmegen.

'Maar in Hollan, je doet alles sellef, sèh. Jou was, jou strijkgood, masak, alles. Jou belandja, - kesana, kesini: ampoen...'

Ik deng: tjapé dese, ik ha teruh...')

En ze ging terug en kocht een ander huis, met een andere tuin groter, mooier dan wat ze had, en waar ze zonder gepieker tegen Amat, de jongen, kan zeggen: 'Tjoba, Amat, pak tōh mijn schoenen,' of: 'Ajo, haal even korèk api voor mij, ja?' ''')

[p. 24]

Ik merk dat ik zoëven, volslagen onnadenkend een vooroorlogse, koloniale, wie weet kolonialistische spelling gebruikte. Ik neem nu maar aan, dat in mij de tijd zo werkt. Dan kan ik dat als een vingerwijzing opvatten:

- in een kontekst die een vooroorlogse sfeer ademt - al is die dan in het nu gesitueerd - spel ik 'koloniaal'.

- en waar ik de officiële spelling volg, volg ik 'tempo sekarang': de actuele situatie, die vrij is van die sfeer. Deze rechtvaardiging komt me als historisch en esthetisch bevredigend voor, - daar kan geen enkele ideologische gedachte achter zitten.

Soekarno schreef immers nooit, nimmer en nergens zijn eigen naam als Sukarno. En geef toe, lezer, dat de spelling van 'Capai dese' of 'Coba, Amat' uit de monoloog van Charly's zus op dit moment niet kan: het is - voorlopig - 'geen gezicht' van (en voor) het petjôh (pecoh-?).

Charly's schoonzus, Nora, wil ons voorstellen aan zijn broer. Ik schat haar op nog geen veertig, maar die vraag komt niet aan de orde. We moeten namelijk ook nog ons oordeel geven over het comfort van Charly's busje, en daar stappen we dus in; en het ziet er zo schoon en netjes uit van binnen, en er is zoveel ruimte, dat veeleisender mensen dan wij er tevreden mee zouden zijn.

Om Nora's huis te bereiken, moet je een onverhard landweggetje op aan de hoge kant van de straat. Dat weggetje voert ons zeer steil omhoog, naar een paar villa's, waarvan de laatste, die op een vlakte staat en die achter veel groen verscholen gaat, van haar is. Verrassing! De woning staat niet op een vlakte, maar is over en in een vijver gebouwd. Om binnen te komen, moet je een brug over en langs drie langharige honden - goedmoedige en af en toe overdreven blijde beesten.

In de vijver zwemmen goudvissen, tientallen, die gulzig op je afkomen, zodra je je hand in het water steekt. Mat doet dat keer op keer, en griezelt van het gevoel, en geniet van haar griezels, met heldere lach. Onder die vissen is er één van acht kilo: te zwaar, te vet, te taai en te oud voor de consumptie.

Er staan vruchtbomen: mangga, jambu kelutuk, jambu bol, pisang. Er staan sierbomen: kembang waru, kembang sepatu: rood, wit, rose; oleanders, bougainvilles. Ze kweekt ze zelf op, Nora, ze kweekt ook orchideeën. En ze doet in vogels. Er staat een volière, groot als een kamer, en daar vliegt, loopt en zit van alles in, zelfs een paradijsvogel. Daarnaast een heel wat kleinere kooi met tralies, waar een allerliefste siamang in huist, een zwarte aap, die zich laat liefkozen en die er even uit mag om met de honden te spelen. Maar dan loopt hij opeens weg, om zich schuil te houden in de jambu kelutuk-boom, waar hij zich aan de vruchten vergrijpt. Had God van Eva maar een apin gemaakt. Dat zou goed geweest zijn voor zijn gevoel voor humor en een uitkomst voor ons. Het is erg leuk, zo'n aap in een boom.

Nora's man is minstens vijfenvijftig, dat zie je zo. Hij heeft iets van de mopperkont: zwartgallig, pessimistisch; gerimpeld, gekerfd - maar niet bits, niet zonder humor en misschien - maar dat liet hij ons niet merken vooralsnog - ook mild. Het soort man, dat liever zou laten zien wat hij zou willen worden, dan wat hij is. Daar zit veel respectabels in, vind ik, zolang dit verlangen het leven niet verbittert, maar integendeel tot liefde leidt voor wat men tenslotte niet worden kón, en òok niet los kon laten. Het maakt je rijker, wanneer je in je leven eens of vaker de boot mist, en bv. noodgedwongen schrijver wordt in plaats van minnaar of musicus - zoals Vestdijk.

[p. 25]

Veel van zulk verlangen verraadt zich in het werk dat je wel kunt doen. Wat deze man te onthullen heeft achter wat hij is - hij is directie-lid van de theefabriek de Gunung Mas - weet ik natuurlijk niet. Maar hij heeft dit huis laten bouwen, half van steen, half van hout, in en over een water, op een vlakte: het hoogste punt in de buurt. Een rond gebouwd huis, met in het midden van het interieur een enorme houten paal, heel dik ook, die het dak en de bovenverdieping draagt.

Een wand op één-vierde van de ruimte scheidt de keuken af van de rest. Er is bij de ingang een garderobe en even verder bevindt zich de trap omhoog. Bijna in het midden zie je de etenstafel en de stoelen, maar wij zitten in een hoek bij de keuken en naast ons is er nog een zitje. Er zijn Perzische tapijten, ornamenten van glas en zilver - kandelaars en nog meer van dat soort onbruikbaarheden - , wandkleden en ramen rondom. Toch is het binnen vrij donker, vanwege het geboomte buiten, en vanwege het donkere hout van de wanden. Een ongewoon huis, naar ongewone ideeën gebouwd. Smaakvolle ideeën, moet ik zeggen, want naast alle rijkdom die je hier wel vermoeden moet, zie je toch tot in de aankleding toe, een zekere eenvoud, om niet te zeggen, soberheid - en geen

protserigheid, die verleiding waaraan zo vele Indonesiërs geen weerstand kunnen bieden, al schelden ze nog zo hard op Marcos, deze van de Filippijnen, en op diens epigonen hier. Als je je de plattegrond van deze woning voorstelt, zie je het astrologisch teken van de zon. Kijk je er wat afstandelijk, op een ruimtelijke wijze tegen aan, dan krijg je heel andere, heel penetrante ideeën, waarover ik niet uitweiden zal. Ik krijg immers volstrekt de gelegenheid niet me te verdiepen in dit beroep, dit huis, en dat andere, zekere verlangen, want nu breekt het tumultueuze geweld hier los, bij thee en tamarindekoekjes, koekjes van sojabonenmeel gemaakt en kaaskoekjes van Australische kaas, die - al is het natuurlijk geen poep - domweg niet lekker is, al is ze, zoals alle voedsel tenslotte, best te eten, zeker voor een oorlogsslachtoffer als ik. Het gekwek is enorm. Soms versta ik er niets van, en ik merk nu dat ik dat niet erg meer vind. Het is niet wat ze zeggen, maar hoe ze dat doen, wat ik boeiend vind. Deze afwisseling van snel en slepend spreken, de intonatie, het aanzwellen, afbreken of aanhouden van een klank, de melodie van het vragen en overtuigen, het ritme van dit vrolijk Babylon: een petjôh van het petjôh.

In een late poging mijn gastheer alsnog het geheim te ontfutselen, zei ik 'Dat was verrukkelijke thee, die we hier kregen'.

'Exportkwaliteit,' zei hij. 'Die is nergens in Indonesië te krijgen. Nou hier wel dan, bij mij'.

'In Holland behelpen we ons met Goalpara-thee,' zei ik. 'Die komt hier ook vandaan'. 'Goalpara,' - hij trok bedenkelijk een lip op. 'Dat is goeie thee. Maar het is allang geen Goalpara meer, als hij in Holland aankomt. Daar wordt veel mee geknoeid. Die gaat door veel te veel handen, jongen,' zei hij goeiig.

En dat was dat.

Thee? - ik had op het verkeerde paard gewed, en kwam niets meer te weten.

Hop, terug naar Bogor. 't Loopt tegen vieren, 't wordt hier nu fris en ik moet nog een filmrolletje hebben. Zulke dingen bedenk ik altijd als het er bijna te laat voor is. Maar ik had ook nooit eerder een camera, en toen, aan het begin van onze reis, moest de hartstocht voor de fotografie nog geboren worden. 't Is eigenlijk heel leuk, zo'n hobby. Spijtig beken ik dat ik veel te weinig foto's van Matti heb.

Die bestonden er wel van mij, toen ik nog klein was; er is niet veel van bewaard gebleven.

[p. 26]

Wij verloren ze, toen we plompverloren uit ons huis werden gezet, terwille van een Jap, een marine-officier.

Maar toen jaren geleden een lievelingstante van me overleed - soms bestaan ze echt - kreeg ik haar foto-albums. Drie, geen van drieën vol helaas. En vaak genoeg waren er hier en daar wat foto's van een blad verdwenen: weggegeven of weggedaan. Maar ik heb er een paar, waar ik op sta.

Rikin rijdt het centrum van Bogor in, naar de foto-handel. Binnen vijf minuten ben ik weer terug met zo'n rolletje.

Aan de overkant zie ik een huis, ommuurd aan één kant, aan de voorzij door een traliwerk van de straat gescheiden. Ik heb het eerder gezien. Maar ik ben hier niet eerder geweest. Een déjà-vu?

Die overdekte galerij...

Voor ongeveer zo'n gebouw - maar uitbundiger toch dan dit, groter vooral, minder verwaarloosd ook, met witte, niet door vocht en schimmel aangetaste muren, met een interessante bedekking door een hoofd- of middendak, met zijdaken en met luifeldaken over de galerij - sta ik als een jongetje van vier, of iets jonger misschien, in een zwart fluwelen pakje met een kraagje en manchetten van kant. Hoogblond, zeer blank, allermindst versteend. Integendeel: ik ben op dat pakje even trots, misschien trotser dan mijn moeder, die het zopas voor me maakte. Daarbij ben ik een blijmoedig kind. Aan mijn voet staat een speeltje.

'Je bent er heel mooi in met je gouden haartjes,' zei ze lang geleden. Mijn haar is nu, voor zover aanwezig, op het zwarte af. En ik wil graag veel van mezelf beweren, maar niet dat ik mooi ben gebleven. Zó mooi.

'Gelukt?' vraagt Narda als we wegrijden.

'Gelukt,' zeg ik.

Ik leg mijn arm op het open raam van de wagen, en zie dat de haartjes erop gebleekt zijn in de tropenzon, die schijnt.

'Gouden haartjes,' hoor ik weer zeggen, en ik moet even, o eventjes maar, heel even aan haar denken.

') masak = koken

belandja = boodschappen doen

kesana, kesini = daarheen, hierheen

ampoen = heb medelij!

Tjapè = moe, vermoeid, uitgeput

Dus: 'Maar in Holland doe je alles alleen: de was, het strijkgoed, het koken - alles. De boodschappen van hot naar her, - lieve hemel, daar word ik doodmoe van. Waarom ga ik niet terug? - dacht ik.

") Tjoba - hier = a.u.b.

Ajo: een aansporing = kom, toe, toe nou

Korèk api = lucifers

Hoofdstuk VI

[p. 27]

1.

Charly klimt gestaag de Puncak op langs de weg die uitzicht biedt op de theetuinen en op de diepe, verre panorama's. Snel gaat 't niet, maar als je eenmaal de pas gepasseerd bent, gaat het van een leien dakje, als een soort beloning.

De adembenemende uitzichten.

't Silhouet van de Tangkuban Perahu.

Ik hou niet van Bandung.

Ik ben er geboren, heb er een paar jaar gewoond; ik ben er in '44 terug gekeerd, met de grootste weerzin van begin af aan. Eerlijk gezegd wil ik van Bandung niets weten, omdat ik dat toen al, in de oorlog niet wou.

Ik was aan Jakarta verslingerd: een kind, een slaaf van 'Betawie'. Ik was er veel liever gebleven, bij Boelèh, Pitèk, 'Borstel', Bea, Julie. Bij Jacky en Johnny en hun

verschrikkelijk vulgaire, maar uiterst komieke vriendjes uit de kampong. Door Bandung verloor ik hen, en - minder erg hoor, maar toch - ook alles wat ik aan boeken bezat.

Maar natuurlijk amuseer je je wel als je er eenmaal bent, en natuurlijk kreeg ik ook daar wel vrienden. Geen vriendinnen, raar genoeg. Ze waren er niet, of ze interesseerden me niet, misschien viel ik niet in hun smaak. Ze konden de toets van de vergelijking met die ándere meisjes niet doorstaan...

Het klimaat is er ook anders: kouder, kil. 's Avonds sliep je onder een deken: Bandung ligt vrij hoog. Maar eerder dan dit bedoel ik het menselijk klimaat. Ik miste de

vanzelfsprekende 'democratie', die van veel asfalt het gevolg is: de menselijke warmte.

Bandung, hoewel de tweede stad van West-Java, bezat meer gras dan asfalt. Wij

kwamen in de buurt van het Departement van Verkeer en Waterstaat te wonen, - een enorm kantoorgebouw van drie verdiepingen, dat vanwege de drie pinakels die de

dakbedekking bekroonden, Ruma Satai werd genoemd: het satéhuis. Het stond op het hoogste punt van de omgeving, die uit glooiende weiden bestond, door gegraven

grachtjes, of liever diep verzonken slootjes, doorsneden. Ook de steil aflopende kant van die slootjes was met gras begroeid. Heel mooi aangelegd allemaal. Een soort park, maar

vrijwel zonder bomen. Genadeloos zonnig. Heel mooi. Heel leeg. Heel Europees, afstandelijk, ambtenaarlijk, Haags. Geen trams, geen volkswinkelwijken, geen Pasar Baru en zeker geen Senen en dus beslist geen stof of kabaal, - stel je voor...

Er gelden hier afspraken en regels. Er zijn dingen die je domweg niet doet, al ben je nog zo slim. Je komt hier als kind níet in de kampong. 't Hoort niet zó, maar zò. Het is alsof hier een andere taal gesproken wordt.

Toen wij er kwamen, had de Jap net het toemarigoemi-systeem ingevoerd: de instelling van wijken voor een Japans soort van 'nabuurshulp' - nou, dan weet je 't wel. Het idee dat je scherp in de gaten werd gehouden, werd er in ieder geval niet minder op.

Maar afgezien daarvan: je was er niet op straat, ook al was je op straat. Je werd niet

[p. 28]

opgenomen in een geheel van anonymi, waarin je kon gedijen. Ik kon in Bandung niet gedijen: die stad frustreerde mij. Frustreerde mij enorm. Er zijn daar twee ordes: die van ons en die van de Indonesiërs. Er zijn twee soorten vertrouwen: die onder-ons, en die onder-ons-van-hen. Nergens geloof ik, heb ik die splijting zo volkomen ondergaan als daar, en nergens, begin ik te geloven, kon de confrontatie tussen het Nederlands gezag (of recht) en Soekarno beter op zijn plaats zijn dan hier - toen al, in 1930.

Mijn vrienden van daar, o, ik denk met weemoed aan ze terug. Maar ze waren niet speelziek, ze waren praatgraag. Ze hadden graag gelijk. Ze waren niet sportief, naar altijd bezig met problemen van wis-, natuurkundige en technische, liefst

electrotechnische aard. Bandung had tenslotte een T.H.,- en veel te veel loslopende studenten die niets om handen hadden, wilden hun opgedane kennis en vaardigheden wel graag aan ons kwijt.

In Bandung verloorde ik het voetbal, het tennissen en kastiën, in Bandung werd ik een houten klaas. Red me van Bandung, van de geest van het bureaucraten- en techneutendom, dit werktuig, dat plotseling hapert, wanneer het eens niet om mechanica gaat. Ik hoor het altijd met verbijstering aan, dat enthousiasme over Bandung van mensen die hier ooit woonden, of die in het voorbijgaan de lucht hier opsnoeven. Herkennen ze soms iets, waarvan ze dachten dat het nu niet meer zou bestaan? Een gevoel van: 'Dit is 't - hier was 't...'? Wat was of is hier dan? IJdelheid is hier. Hier woonde de élite; dit was het Haagje van Indië in zijn Europese glorie: 1930 - 1942.

En om de verschrikking te vergroten...

Die avond in het hotel, doodmoe van de reis, de hernieuwde kennismaking met de stad, de talloze emoties, bestelde ik een 'gurame asam-manis: mijn tweede in dit land. Ik had dit niet moeten doen. Ik had van alles moeten bestellen: nasi goreng; bami, soto, saté, rijstafel met één t - want dit is werkelijk een voortreffelijk hotel. Maar wat je met een gurame moet doen, weten ze blijkbaar alleen in Hotel Menteng Dua. Ze is daar één verrukking. Je krijgt er te zien dat het een beest is - een beest met de graat nog in zijn lijf. Een ontembare, die veroverd moet worden - en níet in blokjes, slap en bleek als tahu, naar binnen geslurpt. Je kaken moeten werken, je ogen moeten iets zien en spuurwerk verrichten. Zonder dat heeft eten geen smaak, geen geur, geen zin. Die avond dan, om de verschrikking nog te vergroten, vertrouwt Narda me in al haar onschuld toe, dat Bandung haar verwachtingen overtreft, en dat Jakarta voor haar part in de hel kan zinken. Wie weet krijgt de duivel dan gratie, omdat hij toch wel aardig is, vergeleken bij het gepeupel van dat Sodom en Gomorrha. Wie is er nou gek, vraag ik me af: dit kind dat nergens van weet, of ik, die ouder, wijzer, verstandiger, gevoeliger vooral en ook doortrapper ben in dit tropische leven dan zij? 'Wat heb je?' vraag ik, 'wat is er zo bijzonder aan deze stad?' 'Nou,' antwoordt ze onbevangen, 'het is hier leuk'. En ze somt op wat ze leuk vindt. 'Het is hier groen. Waar je ook kijkt, er is veel gras. 't Is wijd, ruim, weids. 't Is ook niet druk, er staan nou eens níet overal mensen, en vooral - dat heb je toch gezien, 't is hier schoon. De huizen zijn hier bungalows en villa's in een grappige tuin met gras

[p. 29]

en bloemen. Ze zijn ook laag en koel, die huizen. Het is een soort Wassenaar hier. De winkels zijn aantrekkelijk, al dat zilver, dat porselein, het gebak. Ze zijn op buitenlanders ingesteld. Wie kan er wat aan doen: wie Bandung ziet, denkt aan Parijs. Een wereldstad, een luxestad...'

Het vertedert me, ik geef me over. Natuurlijk heeft ze gelijk, natuurlijk kun je alles wat ik zie van een omgekeerd voorteken voorzien. Dat heeft niets met een verdorven mentaliteit te maken.

'Schat,' zeg ik, 'door zulke dingen kijk ik nou heen'.

Om Bandung binnen te komen, moet je door een desa en door het hectische verkeer van zo'n desa. Die kampong is de rijstebrijberg. Luilekkerland begint, als dit voorbij is: met stilte en met een wondermooie en voorname palmenlaan. Geen felle zon of zware schaduwen van dicht gebladerte, maar statige doorschijnendheid - een licht dat ruimte schept. Een andere ruimte dan die ik van Bogor bezong. Het is waar dat dit me iets deed. We zagen het weeshuis, - het Van der Steur-instituut -, een plein, een nieuwbouwwijk, het satéhuis: Ruma Satai.

Het satéhuis is blinkend wit, en vreemd voor mij geworden. Zo ken ik het niet: in de oorlog was het groen. We camouflerden alles als gekken in die dagen. 't Is nu een

regeringsgebouw, zegt Charly.

Eens, lang geleden, hadden de nationalisten zich erin verschanst, onder die pinakels. Ghurka's werden erop af gestuurd, om ze daar weg te halen: ze hoorden daar niet thuis, maar achter de spoorweg, - de demarcatielijn. Mijn vriendjes en ik, op een muur gezeten, volgden sensatiebelust het vuurgevecht, terwijl de kogels ons om de oren vlogen.

Wisten wij veel? Het was in die tijd, dat je in een paar donkere, rokerige zaaltjes van het ex-interneringskamp - nu een kazerne voor Ghurka's, Sikhs en hoe die soldaten maar genoemd werden - wel twee, drie films op een dag zag - gratis! - waarin de moffen en liefst de Jappen, genadeloos maar rechtvaardig in de pan werden gehakt. Zo'n opname maakten we nu zelf mee, van heel dicht bij. Jongens worden echt een beetje gek van geweld op film en tv: het lijkt wat op hun spel - maar echter. Ze geloven er niet echt in. Het is maar een film, al ziet het er nog zo echt uit. Hun realisme bewerkt de realiteit, tot de werkelijkheid 'film' geworden is: daar hoef je dan niet meer in te geloven, en daar geloofden we ook echt niet meer in - tot we zagen dat de doden dood en de gewonden gewond waren. Jongens imiteren 't filmgeweld, zoals de film 't oorlogsgeweld imiteert - omdat onze cultuur imitatie waardeert.

Nog onlangs, op 28 augustus '87, zag ik op de tv een verslag van de verhindering van de aanslag op het paleis van president Aquino in Manilla. De heftige strijd tussen de opstandige militairen en het regeringsleger wordt door talloos vele burgers van nabij gevolgd. Ze applaudiseren ook, wanneer er een groepje soldaten tot actie over gaat. Zo, ongeveer, ging dat daar op die muur in Bandung ook.

Charly wijst ons op een ander gebouw, een modern hotel met een toren met plat dak. 'Daar zit een draaiend restaurant in,' vertelt hij, en daar willen we dus heen. Maar de hele wereld wil er heen, en zit er ook al: het is vakantie,- de zaak is volgeboekt. We zullen het met minder moeten doen.

Braga, de luxewinkelstraat, is een volkswinkelstraat geworden.

Bata, de Boogerij, ze staan er nog alsof er niets gebeurd is, en net als vroeger kun je in die lunchroom - hoe Hollands is 't hier toch boterstaven en mergpijpjes kopen. Ik herken hier veel, en niet zonder genoegen. Er is op de drukte na, weinig veranderd in Bandung.

[p. 30]

Vanzelfsprekend zijn we naar de Tangkuban Perahu geweest, ver na twaalfen, op een doorgaans ongeschikt uur. Maar het was er nog helder, zeer helder, geen nevel versluisde het uitzicht. Op de bodem pufte wat gas in wolken en werkten de geysers. De meeste toeristen waren vertrokken, de drukte was over. Zo vonden we een gewillige gids van achttien jaar, die ons in goed Nederlands, dat hij al gidsend had opgepikt van toeristen als Narda en ik, zijn diensten aanbood. Voor Rp. 5000,- nam hij ons mee: het was óf dit óf niets op dit uur.

Vergeef me lezer, ik ben er niet helemaal bij. Die hele krater waar we in afdaalden en al zijn zwavelkristallen, zijn miraculeuze, grillig gevormde, paarswitte paddestoelen (het zijn geen paddestoelen, volgens mij, men noemt ze maar zo; ze verleppe ook gegarandeerd binnen vijf minuten als je ze plukt, en wie heeft er ooit van verlepte paddestoelen gehoord?), de weg omlaag, langs boomvarens, langs riet en torenhoge bomen, die in een kreek beginnen en eindigen ter hoogte van je voeten: het is prachtig, hoor, maar ze interesseren me op dit moment voor geen moer.

Ik wil niet vervelend zijn. Maar als de lezer me vervelend vindt, dan moet dat maar en ben ik dat met grote overtuiging. Ik heb geen trek in toerisme en in de cliché's van het toerisme. Ik ben daar niet voor gekomen. Ik ben hier gekomen om te proberen inzicht te krijgen op zaken van persoonlijker belang:

Wie heeft er eigenlijk mijn leven uit zijn baan geslingerd?

Ik kom terug op die noodlottige tweedeling, die ik hier in '44 tegen kwam en die haar voorgeschiedenis heeft in de jaren van Bandungs Europese glorie tijd - tussen Soekarno's

proces (1930) en zijn terugkeer op Java (1942) - al heeft die episode (II) behalve een nasleep (III) ook een aanloop (I), en wel in

- (I) 1923 De Nationale Indische Partij neemt de gedachte van de non-coöperatie, deze grandioze conceptie van 'Chief' Gandhi, die zijn eigen boontjes wou doppen, maar niet die van de Britten - voor Indonesië over. Sindsdien - de N.I.P. verdween nog in datzelfde jaar - verdeelde Soekarno de nationalisten in de sini's en de sana's, de hiero's en de daro's: Sini: de non-coöperatoren; sana: zij, die nog enig heil verwachtten van samenwerking in de Volksraad. In deze tijd voorspelt Soekarno de geboorte van het Blanke Front, als antwoord op het Bruine Front der nationalisten.
- 1929 Ik word in Tuindorp, Bandung, geboren.
De aanhang van de Partai Nasional Indonesia in deze streek (de Preanger) verdubbelt zich in vier maanden tijd.
Het Blanke Front is er en heet *De Vaderlandsche Club*. Soekarno wordt gearresteerd, natuurlijk door druk van die kant. Hij ziet zijn zon niet alleen dalen, maar ook zinken.
Speenhoff komt er aan voor zijn tour door de Oost. Zijn zon gaat voor de laatste maal grandioos op.
- (II) 1930 Het proces tegen Soekarno.
1932 Soekarno kant met gratie vrij.
Speenhoff is weer op weg naar de Noorderzon, nadat hij vooral in de sozen van de B.P.M. zijn liefde voor Holland, de Hollanders en het Hollandse had uitgezongen, en daar schathemelrijk van werd.
Colijn, minister van koloniën en topman van de K.N.P.M., stuurt De Jonge, topman van de K.N.P.M. als G.G. naar Indië. Ik vergat nog te vermelden dat Speenhoffs tour door 'Sir' Henry Deterding werd gefinancierd, naar na 't

[p. 31]

- bovenstaande spreekt dat eigenlijk wel vanzelf.
De Jonge laat ogenblikkelijk zien, wat hij en de kolonisator willen. In
- 1933 werd Soekarno opnieuw gearresteerd.
1935 Mussert komt bij De Jonge op bezoek.
- (III) 1942 Soekarno keert op Java terug.
1944 Zie boven: de twee ordes, de twee soorten van vertrouwen.
De demarcatielijn, die in Bandung blanken van bruinen scheidt.
De sini's: alle Indonesiërs.
1945 De sana's: alle blanken.
En de Indo's? Zie Rikin, zie Cornets: die hadden de gedwongen, hoezeer ook vrije keus.
1946 Ik ga in ballingschap.

----o0o----

'Ik heb voorgoed en eenzijdig voor het talent gekozen, desnoods dan bij een volkomen minderwaardige persoonlijkheid' - schreef Vestdijk in die tijd (1934).

Veel te veel critici vatten die uitspraak veel te veel op als een lofwaardige keuze: de persoonlijkheid doet er in de literatuur niet toe.

O nee?

Speenhoff en Vestdijk kun je op allerlei manieren met elkaar vergelijken. Beiden zijn getalenteerd, beiden zijn veelschrijvers geweest. Beiden waren ze ook bijzonder muzikaal en beiden leefden, en moesten wel leven van wat hun werk was. Maar geeft dat de doorslag?

Waarom is Speenhoff dan, met alle talent, waar hij over beschikte en dat was véel - moedwillig vergeten? Waarom hebben zij, die Vestdijks uitlating met instemming citeren en daar de gekste theorieën op baseren, Speenhoff nog niet herontdekt - dit talent bij uitstek bij een bij uitstek volkomen minderwaardige persoonlijkheid?

Waarom niet, waarde lezer? Om dat laatste niet. 't Is één ding om een bepaalde uitspraak te doen, het is iets anders, daarnaar te leven. Willem Walraven schreef drie jaar eerder dan Vestdijk, in 1931 nl., en naar aanleiding van Speenhoffs tour in de Oost, dat persoonlijkheid zwaarder telt dan welk talent dan ook: een rijk geschakeerd en loyaal artikel.').

Het hoofd van onze wijk heette mevrouw Raus. Ze was volkomen blank en blond, wie weet had ze ook blauwe ogen. Hoe zij uit het kamp is weten te blijven, weet ik niet, maar deed haar naam niet een beetje Duits aan? Ze was in ieder geval niet op haar mondje gevallen, en ze had het talent en de persoonlijkheid voor deze baan.

Het toemari-goemi-systeem kon misschien voor problemen zorgen,- in de praktijk bracht het ons ook melk en boter. Dat was niet overal zo op Java, maar wel bij ons. Even buiten Bandung stond Fries melkvee in een Hollands zomerklimaat, en eens in de week (of in de veertien dagen, precies weet ik het niet meer), kregen we daar melk en boter van.

Vrijwilligers uit de wijk sleepten dat per vrachtwagen aan, en dan zorgde mevrouw Raus voor de corruptievrije distributie ervan. Het was niet veel wat je per persoon kreeg, maar toch genoeg om er zuinig mee te doen.

[p. 32]

Vanwaar opeens deze on-Japanse vrijgevigheid? Begrijpen doe ik het niet, maar ik weet dat Japanners en Indonesiërs geen melk verdragen. Ze worden er door het gemis van een bepaald enzym net zo beroerd van als wij, wanneer wij ons wagen aan hun lekkernijen met hun water bereid.

Op een dag had mevrouw Raus zich de woede van de Jap op de hals gehaald, en dat moest de hele wijk bekopen met een strafmars naar *Isola*. Dat was een praalgebouw van een paleis, neergezet door de Italiaanse miljonair Beretti, die zich als een soort Robinson alleen op de wereld waande, en daarom in de gevel van zijn onderkomen de zinspreuk 'M'isolato e vivo' had laten beitelen. Dat hij heuse pogingen ondernomen had om op eigen houtje tot de kern des levens door te dringen, kon je aan zijn optrekje niet aflezen.

Integendeel: wie zou er niet afgezonderd willen leven als het op deze manier moest?

In de tuin van Isola, halverwege Bandung-Lembang was dat, werden we in een halve cirkel opgesteld om naar de toespraak van een officier te luisteren, die ons helemaal van de kaart kletste in zijn eigen onnavolgbare taal. En toen we op zijn bevel een driewerf 'Banzai Nippon' moesten roepen, riep iedereen die dat niet wou: 'Bangsat Nippon'.

Ik weet dat ik niet de première breng van een aardige grap: dit gebeurde in Indonesië overal. Bangsat betekent zoiets als 'lummel'. Voor Nederlanders betekent dat nauwelijks iets, maar voor een fijngevoelig volk als de Indonesiërs is dat een grove belediging. En voor de Japanners een dodelijke. Riskant was het dus wel.

Maar had ik het dan wel bij het rechte eind, toen ik de hemel vroeg me te verlossen van het bureaucraten- en techneutendom? Wat wist ik ervan? Die groep mensen was immers weggevoerd en opgesloten. Wat ik van ze weten kon, had ik afgeleid uit de verhalen en het gedrag van hun kinderen en hun vrouw, die buiten het kamp gebleven waren. Wat was dan de aard van die belemmering, waar ontstond die kilte uit, waardoor het

menselijk contact hier zo stroef verliep? Want wat ik meemaakte, zat toch niet zo aan de oppervlakte dat je het in een leus als 'werktuig' aan het licht kon brengen. Het zat dieper - verder weg. Een soort patriottisme, een Oranje-boven-idee. Het was een gevoel, doorzogen van de halvegare geest van Speenhoff, die onderhuids nog nawerkte in tientallen liedjes en deuntjes, waarvan natuurlijk 'Vraag niet, mijn jongen', met de suggestieve woorden

Al wat je hebt aan liefde en trouw,
hoort aan je Vaderland en niet aan jou

in '42 weer boven kwam - tot begin maart van dat jaar.
Het was een mentale bacil, die ons aanstak met een ziekte - de ziekte van Door de Eeuwen Trouw, een trouw die na 1950 nogal misplaatst bleek, zoals Indonesiërs en Hollanders niet nalieten de Indo honend voor te houden.

De veel directer propaganda van Soekarno pakte anders uit.
De Pemuda's gaven in Bandung, 1945, voor het eerst op de meest drieste wijze blijk van hun bestaan.

Ik heb de hitte van de branden van Bandung aan deze kant van de demarcatielijn gevoeld. Ik zag gruwelijk verminkte lijken. Dat doet je het hart kloppen in de keel met een mengeling van woede, angst en verlamming.

[p. 33]

Ook van pijn.

Wat je ervan begrijpt, is dat je er niets meer van begrijpt, volstrekt niets.

Pas later, jaren later, besef je dat het geen losgeslagen instinkt was, dat hier om zich heen had gemaaid. Dit was geen doorbraak van de chaos, de waanzin, en ook geen primitieve of geraffineerde vorm van sadisme naar Duits of Japans model. Hier sprak wraaklust, een overwinningsroes, een strafsysteem - en ik bedoel: een systeem: een opzettelijk zó en tøkens zó verminken van het slachtoffer, dat je wel aan een rituele slachting denken moet - aan echt Dionysisch geweld.

Wij, verlichten, keren ons daar gruwend van af; met een verachtelijk: 'Zo breekt de ware aard door de dunne laag vernis van de beschaving heen',- maar hé: hoe lang was het toen, in '45, Bandung, geleden, dat wij, verlichten, Duitsgezinde dametjes volgens systeem van hun kapsel beroofden in een volksgericht? Hoe beschaafd was dat? Er deugt geen hout van zulke redeneringen, die 't vreemde beschuldigt, en 't eigene ontziet. Zo zit het niet.

Het onmenselijke, al te menselijke, zit ons in het bloed. In het bloed. Adrenaline heet dat. En daar ontstaat van alles uit: wayang, gamelan, dans, opera, moord, motorsport, poëzie, mechanica en wetenschap. Oorlog. Cultuur. Magie. Magie misschien in de eerste plaats: men moet met magie om weten te gaan.

Charly vindt dat we na alle zwaveldampen nog naar de angklungschool moeten. Een muziekschool is dat, waar uiteraard gezongen wordt. Maar de instrumenten die bij die zang horen, zijn uitsluitend uit bamboe gemaakt. Er hangen bamboehulzen, waar je op slaan of tikken kunt; er zijn in allerlei vormen xylofoons van bamboe, en natuurlijk zijn er de angklungs: twee bamboehulsjes in een raam gevat, dat je heen en weer kunt bewegen, waardoor die hulsjes, bewegelijk opgehangen, tegen een staafje botsen, en weer terug geslingerd, aan de andere kant worden tegengehouden. Zo ontstaat er een klank. Eén. Een do, of een re, of welke andere klank uit een octaaf ook. Angklungs heb je ook in allerlei formaten: de kleine hoog, de grote laag. Er zijn ook toeters van bamboe, waar je door blazen, zingen of fluiten kan. Maar bamboe is van nature muziek. Dat is in het landschap al zo, waar bamboe op de sawah wordt benut als goot, en waar het water door heen ruist als door zijn eigen klankkast.

Angklung is de vrolijke en volkse tegenhanger van de klassieke, statige gamelan - uiterst geschikt voor muzikaal behang, maar vooral een prachtig middel om jonge kinderen met

muziek bezig te houden en ze ervoor te interesseren. Dit laatste is niet moeilijk. Ik kan me geen sterveling, hoe ontwikkeld of onderontwikkeld ook voorstellen, die niet van muziek houdt. Dat eerste is wel een probleem: men moet toch enig gezag uitoefenen, anders komt er niets van. Maar hier lijkt alles vanzelf te gaan, en met evenveel plezier als enthousiasme.

Toen we binnen kwamen, was er net een kleuterklasje aan de gang. Kindertjes van een jaar of vijf, met een angklung in de hand, stonden in groepjes: de do's bij de do's en de re's bij de re's, etc. De meester wees telkens zo'n groepje aan (soms twee, drie, bij een meerstemmig stukje) en toverde zo een melodie bij elkaar.

Toen ook het publiek een liedje moest doen, kreeg ik een 'mi' te leen. De eigenaar had er zijn naam op laten schrijven: Rudi - een naamgenoot.

Betekent dat niet dat Bandung in verwachting is van mij?

De do wordt op de kleuternotenbalk voorgesteld door een hert, de mi door een vogeltje:

[p. 34]

Do, a deer, a female deer,
Ray, a drop of golden sun,
Me, a name I call myself,

Me, Rudi - van Bandung...

----o0o----

3

Bandung, mijn geboortestad. Het is waar wat Narda van je zei: je bent Parijs en Wassenaar tegelijkertijd. Een luxe-stad, een wereldstad.

Zo werkelijk, dat ik nooit vergeten kan, wat er echt is in jou.

Zo echt, dat ik al wat er aan show in je was, niet wil onthouden.

Ik wou naar je toe, echt waar, heel graag, maar

Ik wilde niets van je weten.

Ik wilde je nooit meer zien.

In de kladden van dit stukje staan die twee zinnen in de tegenwoordige tijd, en ze zijn in een cirkel gerangschikt, en wijzen met pijltjes naar elkaar. Zo'n dwangneuroot werd ik van mijn Trauma der Geburt, - van jou.

Nu ik zie hoe schoon je werkelijk bent, hoe vriendelijk vooral, kan ik wel janken: welke afzichtelijke Dasamuka houdt je van me weg?

Van alle geboorteplaatsen ter wereld, zou ik het liefst in jou geboren willen zijn, en een gelukkig toeval wou dat dat ook gebeurde, lang geleden.

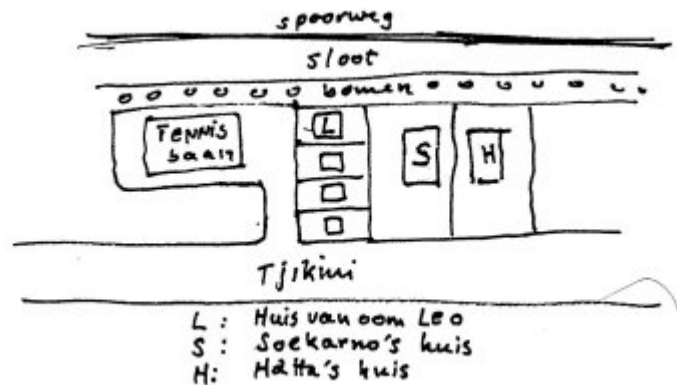
Ik zou altijd opnieuw in jou geboren willen worden - en daarom kwam ik naar je toe.

Misschien gebeurt het ook al- nu al misschien. Niet alleen de grond waar *ik* op sta: ook de jouwe werd danig omgewoeld. Is *alles* niet nieuw geworden?

Hoofdstuk 1, alternatieve, gepubliceerde versie

Bron: *De tweede ronde*, Indonesië-nummer, (lente 1988), p. 25-32.

[p. 25]

't Huis lag onder de dijk waarover de spoorbaan liep. Aan het straatje stond nog een drietal huizen, witgekalkt, waarvan de tuinen werden begrensd door heggetjes of hekwerk. Het waren eenvoudige huizen, zeker als je ze vergeleek met het ene, dat in verdiepingen was gebouwd en in het midden van een gigantische tuin stond, een tuin die, aan deze kant, niet alleen aan onze, maar ook aan de drie andere achtertuinen grensde.

Daar woonde een miljonair. Naast hem, in een even groot pand, in een even grote tuin, woonde er nog een, een sportfanaat, die een tennisbaan op het erf had laten aanleggen, hoog omrasterd. De onzen stelden zich wat de sport betreft tevreden met twee in de grasgrond gedreven palen, waar permanent een badminton-net tussen gespannen was. Om te tennissen hoefden ze immers maar over te steken: het weggetje waar ons huis aan lag, liep met een lus om een dubbele tennisbaan heen, die door hoge, ruisende tjemara's werd omzoomd.

Ons straatje dat smal en bescheiden oogde, kwam, evenals de brede oprijlanen van witte kiezelstenen naar de miljonairshuizen, op een brede, drukke straat uit. Tjikini - waar het vermaarde zwembad was, met zijn hoge gevel, die natuurlijk raamloos was, maar juist daarom zo'n afwerende, men zou bijna zeggen, ongestuvrijnde indruk maakte. Achter die muur was het een lawaai van belang, van vrolijke, schreeuwende en stoelende kinderen en jongelui.

In dat huis kwam ik terecht als een soort van 'anak mas' van de familie, toen ik bijna vijf jaar oud was. Hoe dat zo kwam, vertel ik straks wel. Eerlijk gezegd weet ik van mijn jongste jaren heel wat minder dan de meeste mensen. Een echte Javaanse ben ik niet. Mijn moeder die maar veertien jaren met mij scheelt, leerde mij het Hollands dat ze kende. Ze vertelde me dat ik een Hollandse vader had, die bij een jachtavontuur op dramatische wijze om het leven was gekomen. Ze toonde me zijn vestzakhorloge, waar een in goud gevatte

* *Eerste hoofdstuk van een roman met de voorlopige titel 'We'll Meet Again Some Sunny Day'.*

[p. 26]

tijgertand aan hing. Men kan dit verhaal gemakkelijk geloven: mijn huid is melkblank en ik

ging, om niet bruiner te lijken dan ik ben, de zon zoveel mogelijk uit de weg, - toen al, toen ik nog heel, heel jong was. Het 'black-is-beautiful'- idee bestond nog lang niet. In de V.S. niet en in de kolonie, waar 'black' *brown* is, al helemaal niet. Wanneer ik als klein kind in de armen van mijn moeder lag, streekte ze die huid, alsof ze er door werd gehypnotiseerd. Het hypnotiseerde mij - maar misschien dacht ze alleen maar aan mijn vader. Ik was al evenmin een echt 'anak mas', wat letterlijk 'kind van goud' betekent, een 'gouden kind': een aangenomen kind. Kinderloze echtparen - ik kende er één in de dessa - hadden vaak een anak mas. Een kind is zo'n beetje een verzekering voor de oude dag. Jij deed alles voor het kind, eens zou het ook alles doen voor jou, gehoorzaam, volgzzaam, - als je te oud geworden was om voor je zelf te zorgen. Indonesiërs zijn kinderen en blijven dit gedurende een groot deel van hun leven, ontdekten de Hollanders al gauw, en ze deden veel om dit zo te houden. Het werd, geloof ik, onderdeel van hun politiek van opvoeding tot mondigheid van de inlander, zoals de Indonesiër toen heette. Mijn moeder was al geen kind meer, toen ze mijn vader ontmoette: ze was een wees.

Ik was niet echt een anak mas, omdat mijn moeder me niet 'afstond', zoals dat genoemd werd, maar er alleen mee instemde dat ik door de familie werd groot gebracht als ze me niet helemaal uit het oog verloor.

Zij woonde samen met haar vriendje uit die tijd, Joesmin, in een stads-kampong, nog geen half uur lopen van ons huis, in een bocht van de Tjiliwoeng, die daar traag stroomde, maar die in de regentijd onstuimig kon zijn. Hun huisje stond het laagst van alle aan die rivier, en werd eens door een bandjir meegenomen. Met vrienden bouwden ze het weer op, - op dezelfde plaats. Gotong rojong heette dat, elkaar helpen. De moeder van mijn twee nieuwe broertjes, Robbie en Jan, hielp met de aanschaf van potten en pannen en ander huisraad, dat verloren was gegaan. Het nieuwe huisje, niet meer dan vier wanden van stevig gevlochten bamboe, een rieten dak en een deur, werd met een selamatan ingewijd, - een offermaaltijd waar een geit voor werd geslacht. Een heel feest werd dat toen, ter gelegenheid waarvan ik één keer bij haar mocht overnachten; op de baléh-baléh, een soort van slaapbank van bamboe, waar een rieten mat over lag. Zo slapen was ik toen al ontwend. Midden in de nacht

[p. 27]

schoof mijn moeder me opzij, om ruimte te maken voor zichzelf en Joesmin. Toen het petroleumlichtje gedoofd werd - ik hou van de armoedige geur ervan - hoorde ik ze elkaar liefkozen, fluisterend, snuivend en stoelend, tot ze uitgeput leken. Buiten gingen de nachtgeluiden onophoudelijk voort. Een vogel wakte op van het dak. In het stikkedonker zag ik alleen het puntje branden van de wierook, die de muggen verjagen moest. Het kroop in rondjes voort, spiraalsgewijs, zoals het gevormd was. Zo zocht het naar zijn middelpunt, dat ook zijn einde betekende.

'Wat deden jullie dan?' vroeg ik haar de volgende morgen.

'Een spelletje,' zei ze. Een spelletje dat jij ook heel leuk zal vinden als je groot bent.' Ze keek me aan en lachte. 'Kom hier,' zei ze. Ze zette me voor zich op de grond, ontbond mijn haar, kamde dit en keek het, nogal overbodig vond ik, op luizen na. Met klapperolie wreef ze er glans in. Thuis trokken mijn broertjes hun neus op en hun moeder waste er met shampoo de olie weer uit - ook grapjes makend, ook op zoek naar luizen. Zo was ik een kind dat de afstand tussen haar beide moeders vergrootte en verkleinde tegelijkertijd. Misschien begrepen zij dat zelf ook. Ze deden met mij, en corrigeerden elkaar door middel van mij en ik liet dat toe en dat was wel eens lastig, zelfs vervelend, en altijd vermoeiend. Zien deden ze elkaar niet zo vaak.

Mijn moeder was jong en vrolijk en werd misschien mooi gevonden. Mannen keken altijd

naar haar. De kebaja's die ze droeg, waren vaak genoeg doorschijnend, zodat je haar ondergoed kon zien en de schouderbandjes ervan. In ieder geval vond ik haar mooi: die zwarte ogen, dat neusje, die witte tanden als ze lachte - alles even gaaf en mooi. Die selamatan hield ze eigenlijk alleen om de kampongbewoners vriendelijk te stemmen. Want al vond men het zo raar nog niet, dat ze zich als weeskind in de armen van een belanda had gestort, men vond het toch vreemd dat ze zich toen, en bij voorbaat ook voor mij, tot het geloof van haar weldoener bekeerde. Dat was in T., - Oost-Java. Joesmin was als bijna iedereen mohammedaan, op een wat aangepaste manier, zodat hij gedurende de vastentijd niet al te veel redenen gaf tot kritiek. 't Was de pastoor van T., een vriend van mijn vader, die zich mijn lot had aangetrokken en voor mij een onderdak had gevonden

[p. 28]

bij zijn broer, die machinist was bij de J.C.J.L.

't Werd al licht, toen mijn moeder me in haar selendang wikkeldde en op haar heup nam voor de lange wandeling naar het station te T. Haar wiegend lopen bracht me opnieuw in slaap. Van wat er op die wandeling gebeurde, drong niets tot me door, en eenmaal in de trein werd de slaap nog versterkt door het geboemel en gedender van de wielen. Pas laat in de morgen, na doordringend stoomgefluit, ontwaakte ik op Joesmins schoot, verwonderd, ofschoon ik daar niets van liet merken en alles, de geluiden, de snelheid waarmee het landschap van ons wegcirkelde (maar de zon niet), als iets alledaags of onvermijdelijks leek te aanvaarden. Bergen, bergen. Een brug waarop de wielen hun geratel verdiepten. In de diepte het woelende water van een rivier: mijn eerste treinreis. De zon had al veel van haar warmte verloren - er kwamen bovendien regenwolken opzetten - toen we Batavia naderden en de trein zijn vaart verminderde. Op het perron was ik niet zo onverschillig meer. Ik zag onze trein en nog één aan de andere kant, en ik zag hoe zo'n locomotief, een zwart en zwaar beest, van de meest onwaarschijnlijke plaatsen uit rook en stoom van zich af gaf. Uit schoorsteen en vuurhaard, maar ook van tussen de wielen en drijfstangen. Het ding blies zich in nevels, vol ongeduld en haast. En mensen zag ik, massa's mensen. Mensen die spraken, zonder dat iemand naar ze scheen te luisteren, - en geiten, blatend, en ook tevergeefs.

't Was donker onder de overkapping en donker was het in de hal, waar toch licht brandde. Licht, licht, - zonder iets te verlichten.

'Batavia,' zei Joesmin een beetje verbluft. En toen, fluisterend bijna: 'Djakarta...'

'En daar is de pastoor,' zei mijn moeder.

Hij kwam meteen op ons af en bracht ons naar buiten de uitgang, onder de luifel. 't Kletterde van de regen. Ik zag duizend lichtjes en in het zwart spiegelende asfalt zag ik ze weer. Ik kon het allemaal niet bevatten, maar ik liet alles over me heen komen, ademloos en vol vertrouwen. Vrachtwagens zag ik, en taxi's. Karren door twee buffels getrokken - van die witte, met zo'n bult op de nek, net zoals in de kampong. Een tram, gillend in de bocht en met veel belgerinkel. Een agent op een ton, zwaaiend met zijn armen; en fietsen, sado's en rennende mensen, op de vlucht voor de regen die hen toch

[p. 29]

had overvallen. Wie geen haast scheen te hebben, droeg een pajoeng. Ver weg rommelde de donder. De prikkelende geur van ozon.

Per taxi bracht de pastoor ons bij zijn broer en diens vrouw, bij wie hij logeerde om het

nieuwe jaar met hen in te luiden. Ze stonden op het overdekte terras van hun huis ons op te wachten, twee jongetjes en hun ouders, en ze begroetten ons - de pastoor en mij. Joesmin en mijn moeder liepen daarentegen over het erf achter de djongos aan naar de achteringang. 'Kom,' zei de mevrouw.

Ze leek me heel aardig en vriendelijk. Ze leidde me naar binnen, waar ik verlegen om me heen keek. Wat een meubels. Wat een licht. En wat een mooi boompje, versierd in wit en rood en vol brandende kaarsjes. Over een tafel hing een wit laken. Zilver, glaswerk en porselein zag ik. De tafel was voller, mooier dan de uitstalkast van de sinkèh in onze kampong.

De grote mensen gingen zitten en zij trok me naast zich op de bank, die even zwaar was als zacht, - zo zacht dat je erin wegzakte. Maar ik maakte me uit haar bescherming los, toen ik de stemmen van Joesmin en mijn moeder hoorde en liep naar ze toe, achter in het huis, waar ze met de djongos spraken, die een huisje voor hen wist, en die niet uitgepraat raakte over het grote nieuws dat op die dag Soekarno gevangen was genomen. Wat ging er met hem gebeuren?

Wie Soekarno was, wist ik niet. Maar ik wist wel iets van het lot van gevangenen: ik had de kettingberen vaak genoeg uit de toetoeapan zien komen, dwars over de aloon-aloon lopend, op weg naar het werk. Ik voelde onmiddellijk medelijden met die Soekarno, - of medelijden? Een malaise in ieder geval, omdat het natuurlijk onmogelijk voor mij was om praktische bewijzen van menselijk gevoel te geven.

Het afscheid van mijn moeder was moeilijk voor me. Ik begreep niet waarom ze niet bij me kon blijven, waarom ze niet scheen te willen dat ik bleef bij haar.

'Je hebt geluk,' zei ze later vaak. 'Je krijgt de mooiste kansen bij mensen die echt om je geven. Kijk naar mij, - een weeskind, een moeder en niet eens een weduwe, een vrouw die werken moet voor haar bestaan.'

[p. 30]

Het was duidelijk dat ze veel van me hield en dat ze mij een leven van 'gemiste kansen' wilde besparen.

Ik koesterde andere dromen. Over een dorp met sawah's rondom, die trapsgewijs omhoog liepen. Waar je de dagen niet, maar de avonden telde. Waar het 's avonds langzaam stil werd en weer levendig in de vroege morgen. Waar geen dikke stenen muur de stem ontkrachtte en waar je niet alleen was - nooit meer alleen. Levenslang verlangde ik daar naar, ook toen ik wist dat ik er niet meer zou kunnen aarden. Dat landschap, en het silhouet van mijn moeder daarin, lopend over een smalle sawahdijk, rechtop in het prille licht met een mand op het hoofd: een evenwicht van evenwicht.

Van zo'n evenwicht vertoonde ik weinig in die eerste maanden. Maar wie jong is, matigt zich tenslotte de wijsheid aan die men je aanpraat, en die altijd uit volgzzaamheid bestaat en uit geduld. Dit, gevoegd bij mijn streven naar harmonie, bepaalde mijn leven, en als ik daarop terugkijk, moet ik wel erkennen, dat mijn geduld en volgzzaamheid de wereld zeer ten dienste zijn geweest, wanneer het in haar opkwam om mij te koejoneren.

De moeder van Robbie en Jan moest ik *moes* noemen. 'Anders hoor ik je niet,' zei ze. Ze was werkelijk lief en het kostte me geen moeite van haar te houden met die natuurlijke dankbaarheid die zo eigen is aan het kleine kind. Ze was ouder dan mijn moeder, groter en blond. Ze ging heel modieus gekleed en droeg een kapsel à la page, dat in lokken uiteen zou vallen, als ze die niet bijeen hield met een brede, gekleurde band. Ze kon heel ingetogen zijn, als ze zich in négligé voor de kaptafel opmaakte met zwart en rood voor de ogen en lippen,

met poeder en rouge, waarbij ze borsteltjes, donsjes of pincet hanteerde, - uren lang. Ze had van dat raadselachtige ondergoed, wit of pastelkleurig, glimmend en licht, dat losjes paste, alsof het fladderen moest. Of dat juist heel strak zat, als een huid. Bij haar in de kamer voelde ik me een gouden kind. Eigenlijk was ik haar pop, die ze kleden en verzorgen moest. Mijn haar waste ze met shampoo, en soms verstoof ze er een geurtje over, bedwelmend zoet, of houtachtig en koel. Ze had een massa flesjes geur, sommige met balletjes in een netje en met zo'n feestelijk kwastje eraan.

'We doen er nooit meer klapperolie op,' zei ze. 'Dit is veel lekkerder, toch?'

[p. 31]

Ze kon ook uitgelaten zijn. Dan speelde ze van die vreemd-wilde muziek op de piano, die ik, eigenaardig genoeg, onmiddellijk aantrekkelijk vond. Je kon er niet goed stil bij blijven zitten. Het mooist vond ik de grammofoon, die ook van die muziek speelde, - *Tea for two* en *Ain't she sweet*. Ze zong dan mee en danste erop, met grappige hoekige bewegingen en vrolijke ogen. De lichte tred was haar eigen, altijd.

Toen ze haar oproep voor het kamp kreeg, in oktober, - of was het november? - van het jaar 1942, bewees ze dat. Ze zou op die en die dag, op dat en dat uur, met haar noodzakelijke hebben en houwen aan het begin van ons straatje door militair vervoer worden opgehaald. Ze posteerde zich voor de oprijlaan van het eerste miljonairshuis, waar inmiddels - dat heb ik nog niet verteld - Soekarno zijn intrek had genomen.

'Daar heb je 'm,' zei ze wijzend: een open vrachtwagen naderde. 'Let's face the music and dance,' zong ze schorretjes, en ze bewoog zich als in een dans. Ze kustte me, glimlachte, laadde haar spullen op, woof en liet me achter met een gevoel van onvermijdelijke onderworpenheid.

'Jappen,' had ze kort tevoren gezegd, 'ze worden ook maar gestuurd. Een vrouw gaat zo gauw kaduuk aan haat. Maar dat is precies wat ze willen.'

Zo werd ik weer een kind bij mijn terugkeer naar Djakarta na een afwezigheid van veertig jaar.

Per taxi liet ik me van de luchthaven Soekarno-Hatta naar het Hotel Menteng II rijden. Soléh, 'English speaking taxi-driver,' bracht me door de vlakte tussen het vliegveld en de stad. De raampjes open, de koele wind.

Tegen het einde van de rit die drie kwartier duurde, reden we langs een merkwaardige, blinde gevel.

'Maar dat is het zwembad,' riep ik uit. 'Dat is Tjikini - daar vlakbij aan de overkant heb ik gewoond. Naast Soekarno.'

Alles is anders geworden hier, ook het zwembad. De gevel oogt nu aardiger dan toen, toen hij zich in grijs en grijs verstopte: de camouflagekleuren van de oorlog. Het ziet er zwieriger uit, er zijn ook een paar ornamenten op aangebracht, - of vergis ik me? In mijn geheugen vind ik ze niet. Maar de grondvorm van de gevel her-

[p. 32]

ken ik en zo vergaat het mij met heel Djakarta. Het Koningsplein is verdwenen, maar ik herken in de Medan Merdeka het Koningsplein. Ik herken ook Molenvliet met zijn gracht, en Noordwijk ('Norbèk' in het vooroorlogse Maleis). Nieuw zijn de wolkenkrabbers, kantoorgebouwen, flats: 'buildings' zegt men hier, net als in Antwerpen. Glodok, vroeger een luidruchtige maar bescheiden Chinese wijk, doet nu westers aan met verblindend witte gebouwen. Daar wordt geld gemaakt uit geld, daar is handel en amusement en de nacht wijkt

er voor de aan- en uitknipperende, kleurige, manshoge letters en handelssymbolen. Maar achter deze paleizen die macht en invloed suggereren, is in Pantjoeran nog iets gebleven van het oude. Vervallen huisjes, scheefgetrokken toko's en stalletjes, in elkaar gedeukt en volgepropt met alles wat mensen maar hebben willen.

'Djakarta,' zei men mij in Holland met een grimas van afkeer. 'De stank, het stof, de hitte. De drukte - al dat lawaai. Mijd Djakarta.'

Maar ik ben op Senèn geweest, in Pasar Ikan, Pantjoeran - juist om die geur op te snuiven, de hitte, de drukte en het lawaai te ondergaan. Om de mensen te zien in hun gelatenheid of plezier. Ik hou daar nu juist van, van die instinktieve bescheidenheid, die vreedzaamheid in weerwil van alle verkleining. De rust waarmee zij dit leven aanvaarden, dat vóór alles nietig is, duister en zwak, zodat ze zorgeloos kunnen zijn en vrolijk, bij al hun armoe, gesjacher en afgrijselijke behuizingen.

Soekarno's huis. Solèh wist precies waar ik over sprak, en zei: 'Naast Soekarno woonde Hatta.' Dat was waar, en ik verzuimde het, dit aan de lezer te vertellen. Zijn uitspraak betekende op zijn Indonesisch, heel bescheiden en verre van brutaal, maar niet zonder ironie:

'Daar kan jij nooit hebben gewoond. Jij was de buur van Soekarno met, jokkebrok.'

Toen schetste ik hem de plattegrond die de lezer in de aanhef van dit hoofdstuk kan raadplegen. Het weggetje, de lus, de spoorbaan, de vier huizen en het eerste miljonairshuis, en Solèh wist dat dit zo was, ook al is het nú niet meer zo.

'Dan was je toch zijn buur,' zei hij toegevend. En ik was tevreden.